

MAGDALENA LESIŃSKA
Ośrodek Badań nad Migracjami UW

MIGRACJE WE WSPÓŁCZESNEJ ANALIZIE POLITOLOGICZNEJ – NIEWYKORZYSTANY POTENCJAŁ

WSTĘP

Migracje międzynarodowe to obszar tematyczny zdecydowanie wymagający interdyscyplinarnego podejścia. Jako zjawisko masowe zarówno o globalnym zasięgu, jak i o globalnym wpływie znalazły się one w obszarze zainteresowania badaczy reprezentujących wiele dyscyplin, w tym politologów. Jednak w przypadku politologii migracje jako przedmiot analizy pojawiły się później niż w innych dyscyplinach naukowych, takich jak historia, ekonomia czy socjologia; zaś w politologii polskiej temat migracji pojawił się stosunkowo niedawno, a co więcej – w raczej ograniczonym i wtórnym zakresie.

Poniższy tekst stanowi próbę pogłębionej refleksji nad (nie)obecnością tematu migracji międzynarodowych w politologii światowej, a polskiej w szczególności. Warto zastanowić się nad rzeczywistym stanem rzeczy oraz jego przyczynami, a także wskazać dotychczasowe i możliwe kierunki prowadzenia badań migracji przez politologów, jak również użyteczne koncepcje i metody badawcze. Warto tym samym spróbować znaleźć odpowiedź na kilka głównych pytań związanych z miejscem migracji międzynarodowych w analizie politologicznej, poczynając od najważniejszego: dlaczego oraz w jaki sposób migracje są i powinny być przedmiotem badań politologów?

Teza, która stała się inspiracją tego tekstu, a która od dawna pojawiała się w dyskusjach dotyczących metod i kierunków badań migracyjnych w Polsce, jest następująca: istnieje niewykorzystany potencjał politologii w badaniach migracji. Wynika to z faktu, że niewielu badaczy studiuje migracje, wykorzystując możliwości analizy politologicznej, co więcej, podjęty zakres tematyczny okazuje się bardzo wąski, niewielkie jest również spektrum wykorzystywanych metod. Widoczne są także braki w systematycznej teoretycznej analizie międzynarodowych migracji na gruncie politologii. Choć ta smutna konstatacja dotyczy polito-

logii światowej, to w przypadku polskim słabość badań migracyjnych wykorzystujących osiągnięcia tej dyscypliny naukowej jest szczególnie widoczna.

Celem poniższego artykułu jest również poszukiwanie odpowiedzi na kilka podstawowych pytań: jakie problemy „migracyjne” są i powinny być przedmiotem zainteresowań politologii polskiej? Jakie podejścia i metody badawcze wykorzystywane w analizie politologicznej wydają się najbardziej obiecujące w badaniach migracji? Gdzie można upatrywać nowych kierunków i obszarów badań, które mają szczególnie potencjał rozwojowy, biorąc pod uwagę dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość? Te pytania są szczególnie istotne w perspektywie rozwoju nauki w Polsce, gdzie procesy migracyjne były i są ważną częścią rzeczywistości społecznej. Czas więc najwyższy, by obserwowane obecnie dynamika i różnorodność procesów migracyjnych spotkały się z intensywniejszym zainteresowaniem polskiej politologii.

Badania nad migracjami były przez długi czas zdominowane przez ekonomię i socjologię, ich reprezentanci wyjaśniali procesy migracyjne za pomocą teorii klasycznych dla obu dziedzin (*demand pull – supply push*, kosztów-zysków, sieci społecznych czy transnarodowych wspólnot). Elementem obecnym w niewielkim stopniu w wyżej wymienionych podejściach, wskazujących przede wszystkim na wpływ sił ekonomicznych i społecznych, było państwo i jego udział w kształtowaniu przepływów międzynarodowych. Najwyższy czas, by – jak postuluje to jeden z autorów – przywrócić mu należne miejsce w badaniach nad migracjami (*bring the state back in*, Hollifield 2000). Poniższa analiza skupi się przede wszystkim na przeglądzie badań migracyjnych mających miejsce w obszarze politologii polskiej i europejskiej, w niewielkim zakresie włączone do niej zostaną także wątki reprezentatywne w tym temacie dla dokonań politologii amerykańskiej.

Poniższy artykuł składa się z trzech głównych części. Pierwsza przedstawia związki pomiędzy politologią a studiami migracyjnymi: w jaki sposób rozwijało się zainteresowanie migracjami na gruncie politologii oraz jak analiza politologiczna była wykorzystywana w badaniach migracyjnych. Część druga stanowi podsumowanie stanu badań migracyjnych na gruncie nauk politycznych, ze wskazaniem najważniejszych obszarów tematycznych, kierunków, a także słabości i ich przyczyn. Na zakończenie podjęta zostanie próba wskazania potencjału analizy politologicznej w badaniach migracyjnych, w tym przedstawienie obszarów tematycznych, które ze względu na charakter polskiej rzeczywistości migracyjnej posiadają potencjał badawczy, rozwinięty także zostanie postulat większej świadomej interdyscyplinarności w badaniach nad migracjami.

1. MIGRACJE JAKO ZAGADNIENIE W ANALIZIE POLITOLOGICZNEJ – DOTYCHCZASOWY ROZWÓJ

1.1. DYLEMATY POLITOLOGII JAKO DISCYPLINY NAUKOWEJ

Politologię w największym skrócie można określić jako naukę zajmującą się życiem politycznym społeczeństwa we wszystkich jego aspektach. Podstawowym jej celem jako dyscypliny naukowej jest analiza zjawisk i procesów politycznych, ich źródeł, uwarunkowań, celów i rezultatów. Głównym przedmiotem zainteresowania politologów jest państwo, w szerokiej perspektywie – wspólnota polityczna, relacje władzy, system polityczny oraz zachowania polityczne. Do podstawowych nurtów badawczych zaliczyć należy teorię polityki i systemów politycznych, aksjologię polityczną oraz teorię stosunków międzynarodowych.

Politologia jest nauką czerpiącą z wielu nauk pokrewnych, w szczególności socjologii, ekonomii, historii, prawa, psychologii społecznej. Można na ten fakt patrzeć jako na jej słabość – brak wystarczającego rygoru naukowego powoduje jej „rozmycie się”. Z drugiej jednak strony, niedookreślenie pola badawczego czy metodologii daje możliwość swobodnego korzystania z dorobku dyscyplin pokrewnych (Buttolph-Johnson *et al.* 2010; Markowski 2000). Szczególnie jest to ważna cecha w przypadku nauk społecznych, kiedy to właśnie na pograniczu dyscyplin, w przestrzeni, w której wpływy różnych nauk przenikają się wzajemnie, tworzą się najciekawsze hipotezy, pomysły i podejścia badawcze. W wyniku wzajemnego przenikania ukształtowały się takie subdyscypliny, jak ekonomia polityczna, socjologia polityki czy psychologia polityczna, charakteryzujące się wielkim potencjałem rozwojowym.

Politologię jako dyscyplinę naukową nurtują dylematy, które zresztą nie są także obce, choć w innym zakresie, przedstawicielom innych dyscyplin nauk społecznych. Jednym z nich jest dylemat, który można określić jako „przekraczanie luki pomiędzy teorią a praktyką badawczą” (*bridging the gap between theorists and empiricists*, Morton 1999). Wiąże się on z sytuacją, w jakiej z jednej strony pojawiają się wyszukane, złożone badania i analizy, za którymi nie stoi jednak przekonująca teoria, lub też z jej odwrotnością – kiedy rozwinięte inspirujące podejście teoretyczne nie poparte jest wystarczającą weryfikacją empiryczną. Przykładem może być sytuacja, w której pomimo bogatej literatury na temat polityki migracyjnej niewiele zostało podjętych prób (w tym jeszcze mniej przekonujących) aplikacji modeli teoretycznych. Wśród głównych słabości politologii jako dyscypliny naukowej, nie tylko w kontekście badań migracyjnych, wskazywany jest brak wysokiej jakości danych o szczegółowym, a nie ogólnym charakterze, niedostateczne fundamenty koncepcyjne oraz niewystarczająco ustandaryzowane metody badawcze (von Beyme 2007; Sciortino 2000), a także fakt, że tradycyjnie była to dyscyplina przede wszystkim opisowa, a nie wyjaśniająca (Buttolph-Johnson *et al.* 2010: 63).

Inne wyzwanie, przed którym stoi politologia, związane jest z faktem, że zjawiska, jakimi się zajmuje, są trudno mierzalne, kwantyfikowalne (Dahl, Stinebrickner 2007: 222–224). Jest to problem dobrze znany także wśród innych nauk społecznych. To prawda, że na gruncie politologii rzadko kiedy ma się do czynienia z danymi ilościowymi, a one same nie są podstawowym materiałem analitycznym. Trudnym zadaniem jest bowiem zmierzenie takiego zjawiska jak władza czy wpływ. Dobrą ilustracją tego problemu jest analiza procesów wyborczych: analiza wyborów może opierać się na danych liczbowych (wyniki wyborów, dane na temat frekwencji) i wykorzystać techniki statystyczne czy metody, takie jak teoria gier czy racjonalnego wyboru. Jednocześnie jednak analiza tych samych wyborów może zostać przeprowadzona przy pomocy metod jakościowych, jako analiza kampanii wyborczej, programów partii politycznych oraz dyskursu publicznego (Blondel 1981). Zróżnicowanie i połączenie dostępnych metod badawczych ilościowych i jakościowych (triangulacja w obrębie metod oraz między metodami) daje spore możliwości, także w politologii (Łukowski 2009; Read, Marsh 2006).

Politologię charakteryzuje zatem zróżnicowanie metodologiczne – swoisty metodologiczny eklektyzm. Trudno wskazać jedną właściwą dla tej dyscypliny metodę badawczą. Twórczo zaadaptowała ona metody wypracowanych przez „starsze” dyscypliny naukowe, przede wszystkim te obecne w dorobku ekonomii, socjologii, historii, psychologii (Markowski 2000; von Beyme 2007). Politolodzy korzystają m.in. z metody historycznej (analiza źródeł historycznych), metody prawno-dogmatycznej (analiza tekstów prawnych), analizy systemowej i instytucjonalnej (analiza systemu politycznego i instytucji), metody komparatystycznej (porównawczej), symulacji zjawisk politycznych, metod obecnych w teorii gier i racjonalnego wyboru (twórczo wykorzystanych do wyjaśnienia procesów tworzenia koalicji politycznych oraz konkurencji międzypartyjnej), analizy dyskursu (analiza przekazów o życiu politycznym, debat parlamentarnych, prasy i mediów), przy wykorzystaniu całego wachlarza technik badawczych. Materiału źródłowego dostarczają im przede wszystkim ustrukturyzowane kwestionariusze, wywiady pogłębione, grupy fokusowe, obserwacja, a także dokumenty i inne źródła zapisane oraz dane statystyczne (dotyczących zachowań wyborczych czy badania opinii publicznej).

1.2. MIGRACJE JAKO TEMAT BADAWCZY W POLITOLOGII

Dlaczego politologia zajmuje się migracjami? Według A. Zolberga (1981:4–5) wynika to z politycznej organizacji współczesnego świata, który podzielony jest na suwerenne państwa narodowe; fakt ten determinuje specyfikę międzynarodowych migracji jako odrębnego procesu, kiedy to jednostki przenoszą się ze strefy jurysdykcji jednego państwa do drugiego, a ten wymaga pogłębionej teoretycznej

refleksji. Wiąże się to bezpośrednio z rozwojem polityki migracyjnej jako odrębnej dziedziny działań prowadzonych przez państwo. Dla politologów migracje stały się także inspirującym polem analiz z powodu bliskich powiązań procesów migracyjnych z transformacją podstawowych kategorii, jakimi operuje politologia, czyli państwo narodowe, wspólnota polityczna, system polityczny, władza, instytucje czy grupy interesu.

W porównaniu z historią, ekonomią czy socjologią w europejskiej politologii migracje jako temat badań pojawiły się zdecydowanie najpóźniej. Politolodzy nie dostrzegali przez długi czas dynamiki i wpływu procesów migracyjnych na system państwowy i międzynarodowy. Podobnie socjolodzy czy ekonomiści badający migracje pomijali w swoich pracach wątek państwa, nie doceniając wpływu polityki państwa na procesy migracyjne. Fakt długiej nieobecności tematu migracji międzynarodowych w politologii można także wyjaśnić logiką jej rozwoju w okresie powojennym, kiedy skoncentrowano się przede wszystkim na systemie politycznym, władzy, stosunkach rywalizacji między państwami. Dominującym tematem dla politologii europejskiej i światowej był w tamtym okresie zmieniający się ład międzynarodowy w okresie zimnej wojny, ewolucja systemów prawno-politycznych, partyjnych, wyborczych, w tym demokratyzacja, podziały polityczne i wiele innych. Nie można oczywiście twierdzić, że w tym okresie temat migracji w ogóle nie pojawiał się w literaturze politologicznej, ale jeżeli już się pojawiał, to w ograniczonym zakresie i zdecydowanie częściej był on obecny na jej pograniczach niż w głównym nurcie.

Sytuacja zmieniła się wraz z transformacją powojennej Europy w kontynent imigracji, co było jedną z tych zmian społecznych w ostatnim półwieczu, które przyniosły długofalowe i głębokie konsekwencje. Z jednej strony migracje były traktowane przez państwa jako rozwiązanie problemu niedoboru siły roboczej (stąd programy aktywnej rekrutacji cudzoziemskich pracowników, popularne w krajach Europy zachodniej w okresie powojennej odbudowy i późniejszego rozwoju gospodarczego), z drugiej zaś – w związku z masowym napływem imigrantów i ich rodzin oraz rosnącym problemem ich integracji – zaczęły być postrzegane w kategorii problemu do rozwiązania. W rezultacie migracje ludności stały się przedmiotem odrębnej aktywnej polityki państwa i jako takie znalazły się wśród tematów specjalnego zainteresowania politologów. Także przedstawiciele nauk pokrewnych zajmujący się migracjami nie mogli nie dostrzec rosnącego wpływu państwa i jego polityki na kształtowanie się kierunków i strumieni przepływów ludności. Tym samym nie tylko politolodzy zainteresowali się migracjami jako kwestią polityczną, ale także inni badacze poszerzyli przestrzeń swoich analiz, uwzględniając w nich perspektywę politologiczną.

Można wyróżnić trzy główne okresy obecności kwestii migracji w politologii europejskiej. Pierwszy wiąże się bezpośrednio ze zmianą demograficzno-społeczną jako wynikiem napływu cudzoziemców do państw narodowych (początko-

wo głównie do Europy Zachodniej, później także Południowej). Transformacja społeczeństw narodowych dokonywała się wraz z rosnącą gwałtownie populacją cudzoziemców (nieobywateli), którzy z niewidocznej grupy tymczasowych pracowników stali się integralną częścią społeczeństwa, nie tylko zauważalną na ulicach europejskich metropolii, ale przejawiającą określone działania o charakterze aktywności politycznej i publicznej. Imigranci stali się z czasem rozpoznawalną i wpływową grupą społeczną, kolektywnym podmiotem systemu politycznego. Wtedy też w obrębie szeroko dyskutowanego tematu społeczno-ekonomicznej integracji imigrantów pojawia się między innymi wątek ich integracji politycznej (Hammar 1990; Layton Henry 1989; Miller 1981).

Drugi etap rosnącego zainteresowania politologów migracjami wiąże się z dynamicznym rozwojem Unii Europejskiej jako podmiotu politycznego. Budowanie zrębów polityki migracyjnej na poziomie ponadnarodowym, harmonizacja rozwiązań prawno-politycznych, europeizacja polityki migracyjnej, instytucjonalizacja tego procesu stały się tematem inspirującym politologów (Faist, Ette 2007; Lahav 2004). Rozwój europejskiego reżimu migracyjnego, którego filarem jest prawodawstwo UE i strefa Schengen, jest unikalnym geopolitycznym zjawiskiem niemającym precedensu. Nic zatem dziwnego, że próba zarządzania procesami migracyjnymi wewnątrz Wspólnoty i napływami spoza jej granic, jaką podjęto w ramach UE, stała się naturalnym i chętnie podejmowanym tematem analizy przez politologów (Boswell, Geddes 2011; Geddes 2003).

Kolejnym momentem, kiedy w sposób szczególnie wzrosło zainteresowanie migracjami w kontekście politycznym, był okres po atakach terrorystycznych 11 września 2001 r.. Wtedy to nastąpił intensywny rozwój, obecnych już wcześniej w obszarze politologii, tzw. studiów nad bezpieczeństwem (*security studies*). Migracje zaś traktowano jako jeden z ważniejszych czynników związanych bezpośrednio z bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym, ale także społecznym (Boswell 2007a; Guild 2009; Huysmans 2006; Rudolph 2003; van Munster 2009; Weiner 1993; Weiner, Russell 2001). Równolegle rozwinał się intensywnie trend w badaniach nad migracjami bezpośrednio związany z analizą zjawiska globalizacji. Migracje są postrzegane jako jeden z tych procesów, które nie tylko zyskały na sile w związku z przekształcaniem się świata w „globalną wioskę”, ale traktowane są jako jedno ze źródeł i nośników globalnych przemian (Sassen 1996, 1998). Niezwykle popularny stał się temat wpływu globalizacji (w tym migracji) na państwo narodowe (Joppke 1998), na rozwój koncepcji i praktyki ponadnarodowego obywatelstwa i transnarodowej aktywności politycznej (Bauböck 1994; Shaw 2007) oraz problem globalnego wymiaru migracji i zarządzania nimi (Beets 2011).

Choć analiza politologiczna w badaniach nad migracjami rozwija się coraz dynamiczniej, to nadal widoczny jest przede wszystkim niedostatek poważnych prób teoretycznych. Na fakt ten zwracają uwagę niemal wszyscy znani badacze

migracji, wskazując go jako słabość politologii w porównaniu z innymi dyscyplinami (Massey 1999; Portes 1997). G. F. Freeman (2005:111–112), podsumowując ten stan rzeczy, twierdzi, że choć wiele już zostało dokonane, to nadal długa jest droga do powstania dobrze rozwiniętych i sprawdzonych teorii wyjaśniających i przewidujących rolę państwa w regulacji migracji, dynamikę polityki migracyjnej, warunki politycznego wymiaru integracji oraz jej zróżnicowania w różnych krajach, a także rolę procesów migracyjnych w stosunkach międzynarodowych. Jego zdaniem, zgodnym zresztą z postulatem A. Zolberga (1981), nie należy mówić o politycznej teorii migracji, lecz raczej o perspektywie politycznej w badaniach nad migracjami. To nie rozwój odrębnej teorii polityki migracyjnej jest potrzebny, ale bardziej wnikliwe spojrzenie na migracje przez pryzmat istniejących już podejść teoretycznych w politologii.

Znawcy tematu podkreślają, że w analizie politologicznej migracji wiele teoretycznych perspektyw, wypracowanych na pograniczu różnych dyscyplin, ma potencjał rozwoju. W szczególności wskazać należy tutaj na ekonomię polityczną oraz instytucjonalizm i socjologię polityki (Brettell, Hollifield 2000; Freeman 2005; Sciortino 2000).

Ekonomia polityczna jako dyscyplina naukowa jest mocno obecna w badaniach nad migracjami (Boswell, Mueser 2006; Freeman, Kessler 2006). Skupia się ona na pograniczu sfery gospodarki i polityki, a opiera na założeniu, że przemieszczanie się ludności (jako czynnik produkcji i pracy) ma związek z warunkami na rynku pracy oraz wpływa na gospodarkę zarówno kraju przyjmującego, jak i kraju wysyłającego. Podejście to bazuje na pojęciu interesu, które jest centralne dla ekonomii politycznej. Koncentruje się przede wszystkim na wskazaniu zwycięzcy i przegranego w procesie migracji oraz na pytaniu, jak ocena zysków i kosztów wpływa na działania państw i jednostek jako migrantów. Państwo kalkuluje koszty i zyski oraz – w zależności od oceny, na którą wpływa także charakter systemu politycznego danego państwa – podejmuje określone decyzje polityczne składające się na politykę migracyjną. Polityka migracyjna jest więc przedłużeniem polityki gospodarczej w szerokim jej znaczeniu, a głównym jej determinantem są nie prawa czy normy, ale interesy.

G. P. Freeman (1995, 2005) bardzo konsekwentnie zwraca uwagę na rolę grup interesu w kształtowaniu polityki migracyjnej. Wychodząc z założenia, że koszty związane z imigracją są rozłożone, a zyski skoncentrowane, grupy interesu, które bezpośrednio czerpią zyski z faktu rosnącej imigracji (przede wszystkim pracodawcy), są mocno zaangażowane w promocję określonych rozwiązań politycznych zbieżnych z ich interesami. Zaproponował on bardzo interesującą typologię modeli tworzenia polityki migracyjnej w zależności od dystrybucji kosztów i zysków z migracji wśród poszczególnych grup społecznych (Freeman 2005). Podejście właściwe dla ekonomii politycznej doczekało się wielu interesujących tekstów rozwijających je, ale też wskazujących na zbytne uproszczenia wyni-

kające ze skupienia się przede wszystkim na wewnętrznej grze interesów oraz pominięcia znaczenia tła procesu, jego szerszego i głębszego kontekstu, mającego znaczenie w tworzeniu polityki, także migracyjnej (Boswell 2007 b; Hollifield 2000; Meyers 2000).

Instytucjonalizm również wskazywany jest jako jedno z bardziej wartościowych podejść do badań nad migracjami (Meyers 2000; Schuck 2000). Podejście instytucjonalne koncentruje się na miejscu i roli istniejących instytucji w tworzeniu i rozwoju polityki (*policy making process*). Jego użyteczność jest widoczna szczególnie w analizie kształtu i kierunku polityki migracyjnej w kontekście rozwoju instytucji oraz systemów prawno-normatywnych na poziomie państwowym (władza wykonawcza, sądy), a także ponadnarodowym (porozumienia i organizacje międzynarodowe). Pomimo istniejącego potencjału, który mógłby zaowocować wypracowaniem koncepcji teoretycznej o charakterze eksplanacyjnym i predyktywnym, instytucjoniści nie zaproponowali (jeszcze) całościowego przekonującego modelu teoretycznego polityki migracyjnej.

Inni wskazują na twórczy potencjał socjologii w analizie polityki migracyjnej (Boswell 2007b; Sciortino 2000). Postulują oni spojrzenie na funkcjonowanie systemu politycznego z perspektywy socjologii wraz z uważną analizą nie tylko samego systemu, ale także przestrzeni, w jakiej jest on zanurzony. Podejście to koncentruje się na logice powstawania i rozwoju polityki migracyjnej w określonym kontekście (tle) społecznym, na który składa się wewnętrzna dynamika systemu oraz jego zewnętrzne otoczenie. Spojrzenie na proces decyzyjny w szerszej perspektywie (nie tylko jako gry interesów czy kalkulacji zysków i strat), zdecydowanie lepiej pozwala zgłębić oraz zrozumieć źródła i warunki jego kształtowania, trudniej za to rozwinąć dzięki temu podejściu funkcję prognozowania.

1.3. PAŃSTWO A MIGRACJE JAKO PRZEDMIOT ANALIZY POLITOLOGICZNEJ

Podczas gdy ekonomię interesują wzajemne powiązania pomiędzy migracjami a gospodarką (i rynkiem pracy), socjologię zaś wpływ migracji na struktury i relacje społeczne, podstawowym i głównym tematem łączącym badania nad migracjami z politologią jest pytanie o wzajemne związki między procesami migracyjnymi a państwem. Związek ten stanowi najważniejszy przedmiot zainteresowania z punktu widzenia analizy politologicznej.

Włączenie elementów analizy politologicznej do badań nad migracjami oznacza spojrzenie w głąb, dotarcie do źródeł rzeczywistości migracyjnej, gdzie jednym z elementów ją konstytuujących są działania państwa i jego instytucji. Stosując teoretyczny i metodologiczny dorobek politologii, badacze powinni przeniknąć mechanizmy tworzenia się polityki migracyjnej, ale także uznać

i próbować wyjaśnić rolę państwa we współkształtowaniu procesu społecznego, jakim są migracje. Można wskazać na dwa wzajemnie powiązane i uzupełniające się kierunki w pogłębianiu wzajemnej relacji między studiami migracyjnymi a analizą politologiczną: z jednej strony jej elementy stosowane są przez badaczy migracji reprezentujących pokrewne dyscypliny naukowe (głównie ekonomistów, socjologów i historyków), z drugiej zaś dla samych politologów coraz częściej migracje stają się głównym tematem zainteresowania i badań.

Założenie, które stoi u źródeł włączenia migracji w sferę zainteresowania politologii jest następujące: państwo poprzez swoją politykę posiada realny wpływ na procesy migracyjne. Jako jeden z pierwszych rozwinął tę tezę A. Zolberg (1981), twierdząc, że międzynarodowe migracje są nieodłącznie politycznym procesem, a zadaniem badaczy jest opisać i zmierzyć to zjawisko. „Polityka ma wpływ na migracje, tak jak wiele innych społecznych i ekonomicznych zjawisk, na ich marginesie. Nie znaczy to jednak, że polityka (podobnie jak kultura) jest prostą zmienną o niewielkim znaczeniu. Tak jak w każdym innym procesie społecznym, tak i w tym przypadku, to, co się często zdarza na marginesie, ma wielkie znaczenie, ale jest trudne do przeanalizowania. By użyć metafory Weberowskiej, jeśli przyrównać międzynarodowe migracje do przyspieszającego pociągu napędzanego siłami ekonomicznymi i społecznymi, to państwo jest zwrotnicą, która może zmienić bieg pociągu albo go wykoleić” (Hollifield 2000:148–149).

Wyzwaniem staje się zatem pytanie, jaki jest wpływ państwa na migracje, jak go zmierzyć i przekonująco wyjaśnić. J. F. Hollifield (2000:142) uważa, że rola politologów powinna przede wszystkim polegać na wypełnieniu istniejącej luki w literaturze migracyjnej. Wskazuje on na trzy główne zadania: uzupełnienie jej o teorie polityczne, uporządkowanie zależnych i niezależnych zmiennych oraz rozwinięcie trzech głównych obszarów badawczych, którymi powinni zainteresować się politolodzy badający współczesne migracje. Najistotniejsze według niego tematy, które są wspólne dla studiów migracyjnych i politologii, skoncentrowane są wokół takich pojęć, jak: 1) kontrola (reguły wjazdu i pobytu ustalone przez państwo narodowe, ochrona granic, nadzorowanie międzynarodowych przepływów migracyjnych), ściśle związane z tym 2) bezpieczeństwo państwa (w szerokim znaczeniu, zarówno wewnętrznym, jak i międzynarodowym) oraz 3) inkorporacja, czyli wpływ migracji na obywatelstwo, polityczne i wyborcze zachowania oraz wspólnotę polityczną jako taką. Tę listę można traktować jako punkt wyjścia, który niewątpliwie zasługuje na dalsze rozwinięcie, co stanie się przedmiotem rozważań w dalszej części tego tekstu.

Pomimo braku całościowej teorii wyjaśniającej w pełni kierunek, kształt i rezultaty polityki migracyjnej, nie oznacza to, że nie były podejmowane próby stworzenia eksplanacyjnych koncepcji teoretycznych. Ich autorzy stawiali sobie za cel analizę historycznego rozwoju polityki migracyjnej poszczególnych krajów, także w perspektywie porównawczej (Cornelius *et al.* 2004; Zolberg 2006), wyjaśnie-

nie zjawiska konwergencji (Meyers 2002, Cornelius, Tsuda 2004) czy nieskuteczności polityki migracyjnej (Castles 2004a, 2004b; Massey 1999). Co więcej, zdecydowana większość politologów badających migracje poświęca swoją uwagę perspektywie państwa przyjmującego, a nie państwa wysyłającego czy samych imigrantów. Częściowo ma to swoje uzasadnienie w tym, że centra, w których rozwijały się główne trendy politologii światowej, znajdowały się w państwach przyjmujących (krajach Europy Zachodniej, Stanach Zjednoczonych czy Australii). Również zasadnicze kwestie migracyjne, na które zwraca uwagę J. Hollifield (2000) – kontrola, bezpieczeństwo, inkorporacja – dotyczą przede wszystkim państwa przyjmującego. Nic zatem dziwnego, że uwaga politologów koncentrowała się właśnie na nim.

Nasilenie się masowych procesów migracyjnych (w znaczeniu odpływu, ale przede wszystkim napływu) w okresie powojennym przyniosło w konsekwencji niezwykle poważną zmianę dla struktur państwa, rozumianego w klasycznym ujęciu jako triada terytorium, społeczeństwa i systemu władzy. Pojawiły się pytania o wpływ migracji na państwo i jego podsystemy: społeczny, prawny, polityczny; w szczególności zaś dotyczyły one kwestii włączenia (inkluzji) imigrantów w strukturę wspólnoty politycznej (Hammar 1990; Lesińska 2007). W szerszym aspekcie – także na suwerenność i bezpieczeństwo państwa, rozwój instytucji, integralność społeczeństwa, obywatelstwo, dostęp do zasobów państwa, udział w kulturze narodowej. Dynamika procesów migracyjnych i ich wpływ na transformującą się formę współczesnego państwa narodowego stała się źródłem powstania tezy o państwie migracyjnym (Hollifield 2004).

Postrzeżenie wpływu migracji na państwo w sposób negatywny (jako zagrożenie) wiązało się z nową przestrzenią włączenia migracji w obszar zainteresowań politologów. Napływ migrantów („obcych”) jako zjawisko masowe i (nie) kontrolowane wymusiło reakcję badaczy na obecność nowego czynnika w politycznej rzeczywistości. Wątki dotyczące migracji i bezpieczeństwa (ochrony terytorium, kontroli granic państwa, zapewnienia jedności i spójności społecznej oraz stabilności systemu prawno-instytucjonalnego jako strategiczne zadania państwa, podstawowe dla jego istnienia) pojawiają się wyjątkowo często w literaturze przedmiotu (Guild, van Selm 2005; Huysmans 2006; Rudolph 2006). W jednej z klasycznych już pozycji *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights* M. Weiner (1993) stawia tezę, że intensyfikacja przepływów międzynarodowych nie tylko stanowi zagrożenie dla międzynarodowego bezpieczeństwa w rejonach niestabilnych politycznie (jak Bałkany, Kaukaz, Bliski Wschód czy Afryka), ale także dotyczy zachodnich demokracji, gdzie masowy napływ (nie zawsze pożądanym) migrantów może powodować destabilizację społeczno-polityczną. Masowe migracje międzynarodowe mają także silny potencjalny wpływ na stosunki międzypaństwowe, szczególnie na relacje krajów sąsiadujących ze sobą. Nie należy zatem lekceważyć tego źródła zainteresowania

politologów migracjami. Jakkolwiek to zabrzmiało, postrzeganie migracji w kontekście zagrożenia dla państwa spowodowało rosnące zainteresowanie tym zjawiskiem wśród politologów.

Relacja między migracjami a suwerennością oraz zdolnością państwa do ich regulowania stała się również inspirującym wątkiem w analizie politologicznej. Teza, że migracje mogą być kontrolowane przez państwo, jest przedmiotem szerokiej polemiki (Lahav, Guirardon 2006). Wielu autorów zgadza się ze stwierdzeniem, że współczesne państwo narodowe ma ograniczone możliwości kontroli przepływów ludzi, wskazując jednocześnie na różne przyczyny słabości państwa w tym obszarze: rozwój międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka (Jacobson 1997), procesów globalizacji (Sassen 1998), ponadnarodowych źródeł podmiotowości i gwarancji statusu jednostki oraz supremacji międzynarodowych reżimów nad państwami narodowymi (Soysal 1994), dominującej roli rynku pracy (Hollifield 1992). Inni wskazują na bardziej wewnętrzne źródła: tradycje liberalne zakorzenione w państwach demokratycznych (Hollifield 1992; Freeman 2005) oraz prawo reprezentowane przez niezależne sądy (Guirardon 2001a), które, stojąc na straży nienadużywania siły i możliwości państwa, ograniczają jednocześnie jego zdolności do kontroli przepływów migracyjnych.

Zagadnienie kontroli państwa (w tym kontroli granic) ma wiele wymiarów. Dotyczy dostępu do państwa jako terytorium (kwestie związane z kontrolą granic, polityką wizową, ruchem przygranicznym), ale także do państwa jako wspólnoty dobrobytu (dostęp do systemu zabezpieczeń społecznych) (Boeri *et al.* 2002; Brochmann, Hammar 1999), czy do państwa jako wspólnoty politycznej (kontrola nadawania praw politycznych i obywatelstwa) i kulturowej (przynależność do narodu). Wątki te pojawiają się w szerszym kontekście – filozofii i koncepcji państwa jako wspólnoty, przynależności i członkostwa, praw człowieka (Brubaker 1992; Carens 1989; Soysal 1994). Co ciekawe, zauważalna jest zmiana retoryki w debacie dotyczącej kontroli migracji: sformułowanie „kontrola migracji” zostało zastąpione z czasem przez „regulacje migracji”, a obecnie bardzo popularnym stał się termin „zarządzanie migracjami” (Ghosh 2003).

Literatura na temat kontroli migracji skupia się przede wszystkim na dostępnych narzędziach i mechanizmach kontroli, jej możliwościach i ograniczeniach. Główne tezy dyskursu wokół tego tematu to „utrata kontroli” nad procesami migracyjnymi przez państwo narodowe (Sassen 1996) czy hipoteza „luki” (*policy gap hypothesis*) (Cornelius *et al.* 2004). Ta ostatnia jest jedną z podstawowych hipotez badawczych zaimplementowanych na gruncie politologii w badaniach migracji. Podstawą jest założenie, że istnieje luka pomiędzy założonymi celami polityki państwa (deklaracjami), a jej realnymi wynikami (faktycznymi rezultatami). Autorzy wskazują na kilka możliwych przyczyn tego, że implementacja nawet bardzo restrykcyjnych reguł wjazdu i pobytu nie hamuje napływu cudzoziemców. Sugerują, że czynnikami uniemożliwiającymi skuteczną egzekucję przyjętych

restrykcyjnych mechanizmów kontroli są między innymi błędy i słabości systemu administracyjnego, wpływ uwarunkowań ekonomicznych (ryнку pracy, który jest tak silnym magnesem przyciągającym, że pokonuje trudności formalne, jakie może napotkać potencjalny imigrant) czy inne ograniczenia wewnątrz- i zewnątrzsystemowe (zobowiązania międzynarodowe, działania grup interesu).

Pytanie, czy i jaki wpływ ma polityka państwa na procesy migracyjne, stawiło sobie wielu badaczy. W klasycznych teoriach migracyjnych państwo i jego polityka nie były zaliczane do głównych czynników decydujących o przepływach ludności i ich charakterze, wskazywano na zasadniczą rolę rynku pracy (np. teoria dualnego rynku pracy rozwinięta przez M. J. Piore'a), poziom rozwoju i procesy modernizacyjne (teoria W. Zelinsky'ego), globalne zależności międzypaństwowe (teoria systemu światowego I. Wallersteina), strategie gospodarstw domowych (*New Economics of Labour Migration*, NELM, teoria rozwinięta przez O. Starka) czy sieci migracyjne (koncepcja rozwinięta przez D. Massey'a)¹. Pomimo niedoceniaenia roli państwa przez autorów wymienionych koncepcji teoretycznych obecnie nie można mieć wątpliwości, że polityka państwa jest nie tylko czynnikiem uzupełniającym wspomniane wyżej czynniki wpływu, ale ma także potencjał kształtujący procesy migracyjne.

Reguły wjazdu i pobytu formułowane przez państwo mają wpływ na kształtowanie się procesów migracyjnych, te z kolei mogą być współkształtowane przez wzajemne stosunki między państwami. Z jednej strony, reguły admisyjne działają jak silny magnes przyciągający, a tym samym mają istotne znaczenie w procesie podejmowania decyzji o rozpoczęciu migracji i wyborze określonego jej celu; w szczególności dotyczy to państw dobrobytu z rozbudowanym i otwartym systemem opieki socjalnej (Boeri *et al.* 2002; Borjas 1990). Z drugiej strony, państwo poprzez swoje restrykcyjne prawodawstwo i działania może mieć wpływ na decyzję (dobrowolną lub nie) o opuszczeniu swego terytorium (emigracji), dotyczy to w szczególności państw o systemie niedemokratycznym. Zjawisko „głosowania nogami”, czyli emigracja obywateli w proteście przeciwko sytuacji we własnym kraju, jest przykładem takiej właśnie reakcji na politykę państwa. Państwo, prowadząc określoną politykę wobec własnej diaspory (obywateli przebywających za granicą), może również podtrzymywać lub osłabiać siłę sieci społecznych istniejących w ponadnarodowej przestrzeni, które mają zasadniczy wpływ na kierunki i natężenie migracji.

Opisując wpływ polityki państwa na migracje, nie można zapominać o jurysdykcji prawno-politycznej państwa nad jednostką, która także ma swoje określone konsekwencje. Zwierzchnictwo państwa nad obywatelem przebywającym za granicą lub cudzoziemcem na jego terytorium jest jednym z zasadniczych czynników

¹ Przegląd najważniejszych koncepcji teoretycznych dotyczących procesów migracyjnych m.in. w: Górny, Kaczmarczyk 2003.

mających wpływ na status i sytuację jednostki. Szczególnym przykładem są tutaj uchodźcy (oraz osoby objęte ochroną tymczasową). Tworzą oni odrębną kategorię migrantów, uznaną przez prawo międzynarodowe (a zarazem i krajowe), obejmuje ona osoby spełniające określone kryteria (będące w sytuacji przekroczenia granicy z powodów zapisanych w konwencji genewskiej). Uchodźcy, podobnie jak bezpaństwowcy, czyli osoby nieposiadające obywatelstwa żadnego państwa, są w związku ze swoją szczególną sytuacją pod specjalną opieką wspólnoty międzynarodowej.

Analizując związki między państwem a migracjami, należy zwrócić uwagę na podstawowy dylemat, przed jakim stoi państwo jako wspólnota polityczna, a który J. F. Hollifield (1992) określił jako „liberalny paradoks”. Wynika on z tego, że z jednej strony wyzwania związane z potrzebami gospodarki i rynku pracy (nieskrępowanego handlu, transnarodowych inwestycji, przepływu usług, towarów i siły roboczej) uzasadniają relatywną otwartość państwa na napływy imigrantów, z drugiej zaś strony, zgodnie z podstawową potrzebą wewnętrznej spójności i bezpieczeństwa, mającą swoje normatywne źródło w obywatelstwie i narodowej tożsamości, wspólnota państwowa powinna skłaniać się ku zamknięciu. Ekonomiczna logika rynku nakazuje zatem kierunek otwartości, podczas gdy polityczna logika wspólnoty – zamknięcie na napływy z zewnątrz. Państwo, formułując swoją politykę, musi wziąć pod uwagę oba potencjalne efekty: gospodarcze zyski i polityczne zagrożenia. W podobny sposób dylemat państwa związany z migracjami formułuje C. Boswell (2007b), wskazując na fakt, że dotyczy on bezpośrednio trzech głównych jego funkcji: zdolności do zapewnienia bezpieczeństwa populacji, ochrony socjalno-ekonomicznych struktur państwa oraz utrzymania gospodarczego wzrostu, które to funkcje czasami stoją ze sobą w sprzeczności. Trwałe napięcie związane z ich spełnieniem przez państwo i konsekwencje w postaci różnych rozwiązań prawno-instytucjonalnych składających się na politykę migracyjną stają się naturalnym polem eksploracji dla politologów.

1.4. POLITYKA MIGRACYJNA JAKO GŁÓWNY TEMAT BADAWCZY

Naturalnym tematem dla tych badaczy migracji, którzy mają politologiczny rodowód, jest polityka migracyjna (należy jednak podkreślić, że jest ona różnie rozumiana i definiowana). Mimo że wiele zostało napisane na temat wpływu polityki (i kontroli) państwa na procesy migracyjne, to zmierzenie i ocena realnych rezultatów tego wpływu wciąż nie są proste. Polityka państwa nie jest jedynym czynnikiem kształtującym migracje i nie wyjaśnia w sposób ostateczny różnic między państwami w ilości i rodzaju napływów. Ocena polityki migracyjnej jako czynnika mającego wpływ na procesy migracyjne nie jest wcale jednoznaczna. Według A. Zolberga (1999) jest ona bez wątpienia jednym z najważniejszych czynników

oddziałujących na procesy migracyjne. Inni zwracają uwagę, że „*polityka nie wyjaśnia, dlaczego ludzie migrują, ale wpływa na ich indywidualne wybory miejsc docelowych jako migrantów*” (Lahav, Guirardon 2006:214). J. F. Hollifield (2000) jest z kolei zwolennikiem tezy o liberalnym państwie. Mówi ona, że wbrew cyklowi rozwoju gospodarczego, gry interesów, zmiennych nastrojów opinii publicznej imigranci zdobyli określony status i związane z nim uprawnienia, dlatego też zdolność i możliwości kontrolowania migracji przez państwo są ograniczone przez prawo i instytucje. S. Castles (2004a:858) sugeruje natomiast, że polityka migracyjna wyrasta z przekonania państwa (rządu), że napływy migracyjne można regulować podobnie jak wodę w kranie, kontrolując napływ przez odkręcanie lub zakręcanie kurka, co oczywiście nie ma i nie może mieć miejsca w rzeczywistości, jako że migracje są złożonym procesem społecznym, a państwo ma ograniczone możliwości ich kontroli. G. F. Freeman (1998:2) stwierdza zaś, że celem teoretycznych rozważań dotyczących polityki migracyjnej powinna być analiza podobieństw i różnic polityki migracyjnej państw przyjmujących i wyjaśnienie utrzymującej się różnicy pomiędzy celami i efektami polityki tych państw, a także istniejących rozbieżności pomiędzy opinią publiczną na temat migracji a treścią polityki państwa wobec migracji. W związku z tym politolodzy według niego powinni podjąć wyzwanie wyjaśnienia przekonująco owych luk, szczególnie luki dotyczącej zależności pomiędzy działaniami politycznymi państwa a realnym napływem i zasobem imigrantów w czasie i przestrzeni. Wyzwanie to podjęto, formułując założenia wspomnianej już wcześniej hipotezy „luki” oraz próbując wyjaśnić jej powody (Cornelius *et al.* 2004).

Samo pojęcie polityki migracyjnej jest traktowane jako konglomerat różnych szczegółowych rodzajów polityki, adresowanych do określonych grup migrantów: polityka wobec migracji zarobkowych (kontekst rynku pracy), polityka integracyjna, naturalizacyjna, polityka wobec uchodźców i azylantów, polityka repatriacyjna, polityka wobec migrantów o nieregulowanym statusie, polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli, polityka wobec diaspor i inne. Każde z wyżej wymienionych działań ma inną logikę, mechanizmy, cele i przedmiot. T. Hammar (1985) odróżnił politykę kontroli od polityki migracyjnej, definiując tę pierwszą jako działania mające na celu regulację napływu (wjazdu i pobytu cudzoziemców), a drugą – jako działania integracyjne skierowane do migrantów już przebywających na terytorium państwa. Co więcej, polityka migracyjna i jej analiza jest traktowana w bardzo szerokiej perspektywie, jako część, wycinek działań o większym zasięgu i wpływie. Polityka migracyjna, zapewne nawet w większym stopniu niż inne rodzaje polityki, jest warunkowana czynnikami geopolitycznymi z jednej oraz dynamiką wewnętrznego (narodowego) systemu politycznego z drugiej strony. Analizując politykę migracyjną, należy więc umieścić ją w perspektywie innych typów polityki państwa: polityki zagranicznej, polityki bezpieczeństwa, polityki gospodarczej, polityki społecznej etc. Wymaga

to wyjścia poza tradycyjne ramy analizy i zastosowania interdyscyplinarnego podejścia w analizie polityki migracyjnej.

Literatura bogata jest w wyjaśnienia dotyczące rozwoju i wpływu polityki migracyjnej na procesy migracyjne oraz wzajemnych zależności pomiędzy polityką państwa a migracjami. Pośród innych dwa podejścia są warte szczególnego wyróżnienia. G. P. Freeman (1995, 2005) w swoich tekstach rozwija rozumienie polityki migracyjnej jako wypadkowej gry interesów. Państwo jest polem starcia zorganizowanych grup reprezentujących określone interesy, a polityka (w tym migracyjna) jest ich wypadkową, przy czym często grupy te popychają liberalne demokracje w kierunku aktywnej otwartej polityki migracyjnej, podczas gdy opinia publiczna jest za ograniczeniem napływu i restrykcyjnymi zasadami wjazdu.

Kształtowanie się kierunku i treści polityki migracyjnej można porównać do gry pomiędzy państwem a migrantami, gdzie państwo ustanawia jej reguły, a migranci są zmuszeni dostosować się do nich lub znaleźć istniejące szczeliny, by spełnić swoje migracyjne plany. Gracze (zarówno państwo, jak i migranci) reprezentują swoje określone partykularne interesy. Interesy w tej grze, podobnie jak sami gracze, mają charakter kolektywny lub indywidualny. Do podmiotów kolektywnych zaliczyć należy państwa (przyjmujące i wysyłające), społeczeństwa (przyjmujące i wysyłające), imigrantów jako zbiorowość; do podmiotów indywidualnych – migrantów jako jednostki, obywateli państwa przyjmującego i wysyłającego.

Do tradycyjnych grup interesu, aktywnych w kreowaniu polityki migracyjnej, należą także pracodawcy (przedsiębiorcy, farmerzy), związki zawodowe oraz organizacje środowisk imigranckich. Ich przedstawiciele wykorzystują kanały wpływów w systemie politycznym, lobbując za określonymi rozwiązaniami instytucjonalnymi na rzecz zmian w polityce migracyjnej bądź w kierunku rozwiązań sprzyjającym czy też ograniczającym napływy. Wszystkie wyżej wymienione grupy charakteryzuje różnorodność interesów. W debacie na temat polityki migracyjnej często wykorzystuje się pojęcie interesu narodowego, to, co się pod nim kryje, jest jednak definiowane różnie, w zależności od zajmowanego stanowiska. Przez zwolenników otwartej polityki migracyjnej wprowadzenie bardziej liberalnych przepisów wjazdu i pobytu będzie uzasadniane obowiązkiem rozwijania dobrych stosunków z krajami sąsiednimi (które jednocześnie są krajami wysyłającymi), przeciwdziałaniem kryzysowi demograficznemu, potrzebami narodowego rynku pracy w okresie dynamicznego rozwoju gospodarczego etc. Z kolei przez popierających bardziej restrykcyjne działania, ograniczające napływy migracyjne, interes narodowy będzie interpretowany w kategoriach zapewnienia bezpieczeństwa, spójności społecznej, ochrony rynku pracy i systemu socjalnego. Pierwsze całościowe porównawcze publikacje na temat polityki migracyjnej w państwach europejskich pojawiły się na początku lat 90.; były to publikacje eksplorujące rozwój polityki migracyjnej w narodowym kontekście europejskich państw imigracji

(Baldwin-Edwards, Schain 1994; Thränhardt 1992). Od tamtej pory na temat polityki migracyjnej napisano już bardzo wiele. Wśród najważniejszych obszarów tematycznych związanych ściśle z polityką migracyjną, w których elementy analizy politologicznej występują najczęściej, należy wyróżnić:

- Wymiar instytucjonalny procesu tworzenia polityki migracyjnej, czyli analizę instytucji, które mają wpływ na proces tworzenia polityki migracyjnej. Należą do nich: zorganizowane grupy interesu (Cornelius, Rosenbaum 2005; Freeman 1995, 2001, 2002; Hansen 2000; Koopmans *et al.* 2005; Howard 2009), partie polityczne (Bade 2009; Money 1999; Triadafilopoulos, Zaslove 2006), sądy (Guirardon 2001a; Joppke 2001), związki zawodowe i związki pracodawców (Haus 2002; Watts 2001), policja i służby bezpieczeństwa (Huysman 2006), lokalni aktorzy (van der Leun 2003), grupy etniczne i imigranckie, organizacje społeczne, opinia publiczna (Lahav, Guiraudon 2006; Giugni, Passy 2006). Szczególnie interesujący okazał się tutaj wątek partii politycznych, ich postawa wobec migracji oraz wpływ migracji na wzrost popularności radykalnej prawicy (Betz 1994; Givens, Luedtke 2005; Schain *et al.* 2002);
- Modele polityki migracyjnej (Boswell 2007b; Castles 1995; Freeman 1995, 2005; Meyers 2000, 2004; Sciortino 2000). Ich twórcy prezentują typy polityki migracyjnej, biorące pod uwagę różnorodne zmienne (koszty, zyski, interesy, imperatywy funkcjonalne, poziom konfliktu politycznego, typy i historię migracji napływowych, członkostwa we wspólnocie i inne). Na ich tle ciekawa badawczo wydaje się hipoteza o konwergencji polityki migracyjnej w różnych państwach narodowych, korzystających z tego samego zestawu instrumentów i działań w celu kontroli migracji (Cornelius *et al.* 2004; Meyers 2002);
- Zagadnienie międzynarodowego (ponadnarodowego) reżimu migracyjnego, który pojawia się przede wszystkim w kontekście Unii Europejskiej jako nowy typ wielopoziomowego systemu zarządzania migracjami (Gosh 2000). Temat europeizacji polityki migracyjnej jako procesu harmonizacji różnych rozwiązań obecnych na poziomie narodowym staje się bardzo popularny, podobnie jak związek migracji z suwerennością i globalizacją (utrata kontroli nad granicami terytorialnymi i granicami wspólnoty narodowej) (Sassen 1996). Teza o denacjonalizacji polityki migracyjnej (Guiraudon 2001b) wskazuje na dwa źródła tego procesu – państwo narodowe traci monopol kontroli przepływów migracyjnych nie tylko na rzecz reżimu ponadnarodowego, ale także na rzecz regionów i metropolii (poziomu lokalnego w zarządzaniu migracjami);
- Proces kształtowania się i treści polityki migracyjnej. Temat można rzecz *stricto* politologiczny, zawierający analizy rozwoju polityki migracyjnej od polityzacji kwestii migracji, przez zakres podmiotowy i przedmiotowy, po

ocenę jej rezultatów i wpływ polityki migracyjnej na przepływy migracyjne, jako czynnik przyciągający *versus* hamujący oraz jego efekty (Cornelius *et al.* 2004).

Rozwój obszaru wspólnego dla politologii i badań nad migracjami poszerza się dynamicznie w różnych kierunkach. Spektrum zarysowane powyżej rozszerza się o perspektywy związane z procesami globalizacji, rozwojem międzynarodowego systemu prawnego i praw człowieka, problematyczną suwerennością państwa narodowego. Punkt ciężkości z państwa narodowego (przyjmującego i wysyłającego), które było naturalnym głównym aktorem w procesie migracyjnym, już dawno przesunął się na aktorów transnarodowych, w tym imigrantów (jako wynik procesu upodmiotowienia politycznego imigrantów). Co więcej, wspomniane poszerzenie nie dotyczy wyłącznie tematyki badań, przejawia się ono także w obszarze podjętych analiz; dominujący poziom analizy także uległ zmianie w kierunku wielopoziomowego podejścia, gdzie oprócz państwa docenia się rolę poziomu lokalnego i regionalnego (w tym metropolie miejskie) oraz poziomu ponadnarodowego (UE). Jednocześnie jednak widać wyraźnie niewielką ilość analiz porównawczych polityki migracyjnej z wykorzystaniem danych pierwotnych, a także mierzalnych wskaźników, które pozwalałyby na stały monitoring zmian, ocen i porównań między przyjętymi rozwiązaniami oraz ich efektywności. Wiąże się to oczywiście z podstawową trudnością stworzenia modelu z odpowiednią wielością mierzalnych wskaźników, które odzwierciedlałyby rozległość i kompleksowość obszaru badawczego, jakim jest polityka migracyjna².

2. MIGRACJE W ANALIZIE POLITOLOGICZNEJ – KRÓTKI PRZEGLĄD STANU BADAŃ W POLSCE

Pomimo tego, że uznaje się migracje za jeden ze „szczególnie nośnych” obecnie obszarów badawczych także w politologii (Chodubski 2006:14), nawet po bieżny przegląd literatury pozwala ocenić, jak nieznaczną jest rzeczywista obecność migracji w badaniach politologicznych w Polsce. Charakteryzuje ją wąskie spektrum tematów oraz analiza oparta bardzo często na źródłach wtórnych. Stan ten jest naturalnie odbiciem faktu, że migracje były zjawiskiem, które raczej zaj-

² Jedną z prób, ograniczoną do rozwiązań w zakresie polityki integracyjnej, jest indeks MIPEX (*Migrant Integration Policy Index*), który, analizując i oceniając rozwiązania prawno-polityczne w sześciu obszarach (dostęp do rynku pracy, możliwości łączenia rodzin, pobyt długookresowy, partycypacja polityczna, dostęp do obywatelstwa, rozwiązania antydyskryminacyjne) z wykorzystaniem ponad stu wskaźników, podejmuje próbę mierzalnej oceny polityki integracyjnej i monitorowania jej zmian. MIPEX pomimo licznych słabości i krytyki nie doczekał się dotychczas konkurencyjnych propozycji; jego niewątpliwą zaletą jest ciągłość badań nad nim i jegoszeroki zasięg (dotychczas ukazały się trzy edycje, obecnie obejmuje on 31 kraje).

mowało miejsce nie w centrum, ale na obrzeżach zainteresowania polskiej politologii (Kropek 2004).

Badacze migracji, w których dziełach pojawiają się wątki analizy politologicznej, bardzo często reprezentują dyscypliny pokrewne – socjologię, prawo, historię czy ekonomię. Włączyli oni w obszar swoich zainteresowań i analiz również kwestie związane z instytucją państwa, polityką migracyjną, instytucjami, doceniając ich rolę jako czynników kreujących procesy migracyjne w Polsce, dużo później politycznym aspektem migracji zainteresowali się sami politolodzy. Pod tym względem rozwój badań migracyjnych w Polsce, które uwzględniają analizę politologiczną, powtórzył schemat wspomniany już wcześniej w opisie rozwoju studiów nad migracjami w nauce europejskiej: do badań migracji analiza politologiczna została włączona przez reprezentantów innych dyscyplin naukowych, zanim stała się przedmiotem zainteresowania samych politologów.

Pierwsze publikacje w okresie po 1989 roku, który oznaczał symboliczny koniec zamkniętych granic i ścisłej kontroli przepływów, skupiały się przede wszystkim na zmianach w systemie prawnym i instytucjonalnym. Było to naturalnie związane z faktem, że w tym czasie powstawały lub nowelizowane były najważniejsze akty prawne i dokumenty, porządkujące kwestie związane z napływem i pobytem cudzoziemców w Polsce, a tym samym wytyczające kierunek polskiej polityki migracyjnej. Państwo polskie musiało na nowo zdefiniować zasady wjazdu i pobytu cudzoziemców na swoim terytorium oraz włączyć się w regionalny i światowy system prawno-polityczny, regulujący przepływy migracyjne. Ilość tekstów dotyczących *stricto* polityki migracyjnej była początkowo dość skromna (zob. Anioł 1992; Okólski 1994; Łodziński 1999), nierzadko autorami byli sami jej współtwórcy (Lewandowski, Szonert 1997). Należy także podkreślić, że oprócz waloru informacyjnego nieczęsto można było odnaleźć w nich wątki teoretyczne czy koncepcyjne. Jako jeden z powodów uzasadniających taki stan rzeczy można wskazać fakt, że był to szczególny czas „nowego otwarcia”, które dotyczyło nie tylko transformacji samego państwa, ale także nauki, w tym nauk społecznych, a w szczególności politologii. Musiała ona jako dyscyplina naukowa wyzwolić się na dobre z okowów marksizmu-leninizmu, nadażyć za współczesnymi nurtami w nauce o państwie i prawie oraz nadrobić opóźnienie w inkorporacji nowych koncepcji, teorii, ale przede wszystkim zmienić sposób myślenia o państwie i procesie tworzenia polityki.

Pomimo tego pojawiały się w literaturze bardzo inspirujące wątki koncepcyjne. W szczególności należy podkreślić bardzo ważny trop dotyczący doktryny migracyjnej oraz jej roli w tworzeniu i rozwoju polityki migracyjnej (Głębicka *et al.* 1998). Teza, że żadna polityka nie może być efektywna w długim okresie, jeśli nie jest oparta na przemyślanej strategii, która wyznacza cele, zasady i scenariusze polityki migracyjnej, okazała się ważną inspiracją dla innych (Lesińska 2010a). Obecność elementów analizy politologicznej widoczna jest szczególnie

wyraźnie w dwóch obszarach tematycznych. Dotyczą one po pierwsze polityki migracyjnej i jej elementów składowych, po drugie zaś diaspory polskiej (Polonii) i politycznego wymiaru jej działalności³.

Wśród analiz poruszających wątek polskiej polityki migracyjnej zdecydowanie należy wyróżnić okres tzw. europeizacji polskiej polityki migracyjnej, który nie tylko okazał się jednym z kamieni milowych w jej rozwoju, ale także miał zasadnicze znaczenie dla obecności tego tematu w badaniach nad migracjami. Można zaryzykować tezę, że był to ten czas, kiedy analiza politologiczna zagościła świadomie i na dobre jako podejście badawcze w obszarze studiów migracyjnych. Okres przystosowywania się systemu prawno-instytucjonalnego do struktur europejskich okazał się żyznym polem eksploracji dla politologów (Duszczyk *et al.* 2010; Iglicka *et al.* 2005; Kicinger *et al.* 2007, Kicinger 2009). W szczególności należy wskazać tutaj na analizę A. Weinar (2006), która nie tylko wprowadziła i rozwinęła na gruncie polskim koncepcję konwergencji polityki i europeizacji jako jej skutku, ale także przeprowadziła pogłębione i wnikliwe badanie tego procesu na przykładzie polskiej polityki migracyjnej z wykorzystaniem metod analizy dyskursu politycznego i medialnego, w tym debat parlamentarnych oraz opinii środowiska pozarządowego i ekspertów.

Poza silnie obecnym wątkiem europeizacji polskiej polityki migracyjnej na uwagę zasługują także próby pogłębionej analizy, skupiające się na roli instytucjonalnych aktorów, wewnątrz- i zewnątrzsystemowych determinantów oraz uwarunkowań wyjaśniających proces jej tworzenia (Kępińska, Stola 2004; *Raport...* 2004; Kicinger 2005b; Kicinger, Koryś 2010), jak również podejmowane próby koncepcyjne na podstawie analiz innych krajów imigracji (Duszczyk 2008).

Na tle innych należy także podkreślić próbę analizy polityki migracyjnej jako jednego z podstawowych czynników wpływu w procesie zmiany statusu migracyjnego Polski z kraju emigracyjnego w kraj emigracyjno-imigracyjny (Duszczyk *et al.* 2010). Jej autorzy przyjęli kilka głównych założeń. Zasadniczym jest hipoteza, że polityka migracyjna odgrywa, obok rynku pracy oraz obecnych wzorców integracji, bardzo ważną funkcję w procesie transformacji statusu migracyjnego państwa w kraj imigracji, spełniając rolę przyciągającą albo hamującą napływy

³ Autorka ma pełną świadomość, że przedstawiony w tym rozdziale przegląd głównych tematów oraz literatury zdecydowanie nie jest wyczerpujący. Celem głównym było jedynie wskazanie na ogólne kierunki i ścieżki, przygotowanie zestawienia obejmującego całościowy przegląd literatury przekraczałoby cel i możliwości tego tekstu. Przegląd obejmuje publikacje od początku lat 90.; nie zostały w nim także uwzględnione m.in. raporty i analizy przygotowywane przez niezależne ośrodki publiczne, które niejednokrotnie również zawierają wątki analizujące politykę migracyjną (w szczególności należy tutaj wymienić publikacje Instytutu Spraw Publicznych oraz Centrum Stosunków Międzynarodowych). Pogłębiony przegląd badań i publikacji dotyczących migracji w Polsce do 2007 roku (w tym dotyczących polityki migracyjnej) został opublikowany przez A. Kicingera i A. Weinar (2007).

migracyjne. Innym poczynionym założeniem jest, że rozwój polityki migracyjnej następuje w sposób ewolucyjny w kierunku dojrzałego systemu migracyjnego. W tym procesie dużą rolę odgrywa proces „uczenia się” – korzystania z doświadczeń innych bardziej dojrzałych krajów imigracji. Jednym z wniosków płynących z takiej lekcji jest bez wątpienia to, że imigracja jest zjawiskiem nieuniknionym dla państw o dynamicznie rozwijającej się gospodarce i rynku pracy, a jednocześnie wymaga intensywnych wysiłków związanych z takimi działaniami, jak ograniczenie migracji nielegalnej, uregulowanie dostępu cudzoziemców do krajowego rynku pracy oraz implementacja planowej polityki integracyjnej. W podsumowaniu analizy zwrócono uwagę na fakt, że polską politykę migracyjną na obecnym etapie rozwoju można określić jako „*zbiór decyzji podjętych ad hoc i działań realizowanych post factum*”, gdyż czynniki dynamizujące jej rozwój mają swoje źródło bardziej w systemie międzynarodowym niż wewnętrznym (Lesińska 2010b: 122). Dodatkowo widoczny jest brak szerszej debaty publicznej i politycznej na temat migracji, co z jednej strony może stanowić czynnik ułatwiający jej implementację w praktyce (polityka prowadzona za zamkniętymi drzwiami), z drugiej strony jednak może ją utrudniać, kiedy brak akceptacji społecznej stanie się barierą w jej dalszym rozwoju.

Powszechne założenie, że jednym z najsilniejszych czynników determinujących rozwój polityki migracyjnej jest ogólna sytuacja ekonomiczna i popyt na pracowników cudzoziemskich, stanowiło podstawę analizy polityki migracyjnej w połączeniu z procesami zachodzącymi w polskiej gospodarce, w szczególności zaś na krajowym rynku pracy. Obecne w analizach stały się wątki dopuszczenia i obecności pracowników cudzoziemskich (Grabowska-Lusińska, Żylicz 2008), liberalizacji obowiązujących rozwiązań w perspektywie pojawiających się braków na polskim rynku pracy (Kaczmarczyk, Okólski 2008), a także możliwych działań państwa w odpowiedzi na nierejestrowaną pracę cudzoziemców (Kicinger, Kloc-Nowak 2008; Kicinger 2010). Interesujący okazał się także wątek procesu implementacji uproszczonego systemu zatrudniania cudzoziemców (tzw. systemu oświadczeń pracodawców) w perspektywie praktyki tworzenia polityki w Polsce i roli grup interesu (Szczepański 2010).

Innym obszarem tematycznym, w którym elementy analizy politologicznej są także obecne, jest polityka wobec grup napływowych, w tym wobec uchodźców i azylantów (Florczak 2003; Oleksiewicz 2006), a w szczególności wobec repatriantów. Okres aktywnej polityki państwa mającej na celu systemowe wsparcie powrotu osób pochodzenia polskiego do ojczyzny, jaki miał miejsce w drugiej połowie lat 90., nie tylko spowodował faktyczny napływ repatriantów do Polski, ale także wzbudził spore zainteresowanie badaczy migracji tym tematem (Iglicka 1998; Hut 2002). Jednocześnie temat repatriacji, w szczególności w okresie uchwalania Karty Polaka w 2007 roku, był przedmiotem intensywnej debaty w parlamencie, często w szerszym kontekście polityki wobec polskiej diaspo-

ry (Madera 2006). Tematami, które także stały się mocno obecne w badaniach migracyjnych, były obywatelstwo i polityka naturalizacji w Polsce (Górny *et al.* 2007; Górny, Pudzianowska 2009).

Nie dziwi fakt, że ze względu na charakter Polski jako kraju tradycyjnie emigracyjnego, właśnie temat polityki emigracyjnej, jak również działań państwa wobec diaspory polskiej, stał się ważnym wątkiem w badaniach, co znajduje swoje odzwierciedlenie także w bogatej literaturze. Przedmiotem analizy stała się przede wszystkim polityka emigracyjna w aspekcie historycznym (Kicinger 2005a; Machcewicz 1999; Stola 2010), emigracja jako zjawisko polityczne (Chodubski 1992), polityka Polski wobec diaspory oraz działania polityczne Polonii wobec państwa polskiego w okresie przed- i powojennym (Friszke 1999; Machcewicz 1999), charakter diaspory i wewnętrzne podziały polityczne, także w obrębie nowej fali emigracyjnej (Garapich 2009).

Ważnym przedłużeniem wątku polskiej diaspory jest temat polityki państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli (Duszczyk 2007; Lesińska 2010c). Zainteresowanie się tym tematem na gruncie polskim miało związek przede wszystkim ze zjawiskiem powrotów Polaków na fali poakcesyjnej, które spowodowane były kryzysem ekonomicznym w Europie oraz aktywnością rządu polskiego, mającą na celu wsparcie osób powracających do ojczyzny (Szczepański 2011).

Należy także zwrócić uwagę na praktyczny wymiar badań poświęconych migracjom i ich utylitarną rolę (Boswell 2009). Badacze i naukowcy pełnią kilka zasadniczych funkcji w procesie politycznym: dostarczają rzetelnych i sprawdzonych informacji decydentom na temat rzeczywistości oraz alternatywnych rozwiązań, koncepcji i prognoz, uzasadniają (legitymizują) decyzje polityczne (poprzez dostarczenie przekonujących dowodów na ich poparcie), mają tym samym realny wpływ na kształtowanie polityki. By rola ta została spełniona, wyniki badań, analizy i wnioski powinny być upublicznione i dostępne dla środowiska pozanaukowego – decydentów politycznych i administracji publicznej, a wykorzystywane na każdym etapie formułowania polityki migracyjnej – formułowania koncepcji, implementacji i ewaluacji. Interakcja pomiędzy środowiskiem naukowym a decydentami powinna być dwustronna i polegać na wzajemnej inspiracji oraz wspólnocie celów, jakimi są sformułowanie polityki zgodnie z interesem państwa i społeczeństwa oraz przezwyciężenie luki pomiędzy jej założeniami a rezultatami.

Jednym z praktycznych efektów badań jest przygotowanie rekomendacji politycznych. Powstają one w efekcie porównania analizy stanu obecnego ze stanem pożądanym, a ich celem jest wskazanie sposobów zniwelowania istniejącej luki poprzez podjęcie określonych działań. Rekomendacje polityczne często są przygotowywane jako wynik projektów badawczych, powstają także na zamówienie ciał administracyjnych (m.in. w: *Raport...* 2004; Grabowska-Lusińska, Żylicz 2008; Kaczmarczyk, Okólski 2008; Lesińska *et al.* 2010).

Podsumowując należy zauważyć, że choć elementy analizy politologicznej są silnie obecne w polskich badaniach migracyjnych, to przede wszystkim dzięki reprezentantom dyscyplin pokrewnych; autorzy dzieł przytoczonych w wyżej przedstawionym przeglądzie nie są w większości politologami. Z przykrością pozostaje stwierdzić, że migracje jako temat badawczy nie zajmują wiele miejsca w dorobku polskiej politologii. W sposób szczególny ten brak widoczny jest w polskich czasopismach politologicznych, w których z wielkim trudem można odnaleźć zaledwie kilka artykułów, traktujących migracje jako zasadniczy temat analizy⁴. Inaczej przedstawia się sytuacja, kiedy weźmie się pod uwagę treść najważniejszego czasopisma środowiska badaczy migracji w Polsce „*Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*” (wcześniej „*Przegląd Polonijny*”), w którym obecność analiz z wykorzystaniem analizy politologicznej jest bardzo widoczna.

Pomimo zwiększającej się dynamicznie liczby badań i publikacji, co świadczy o rosnącym zainteresowaniu, niewiele jest prób propozycji teoretycznych czy koncepcyjnych opartych na pogłębionych analizach i badaniach źródłowych. Zamiast rzetelnej pogłębionej refleksji dominuje powierzchowny opis na podstawie analiz źródeł wtórnych i wywiadów z ekspertami i przedstawicielami administracji. Co więcej, widoczny jest brak badań porównawczych, polskie badania migracyjne są w większości skoncentrowane na wymiarze krajowym, bez prób ujęcia zjawiska w szerszym regionalnym czy europejskim kontekście.

3. POTENCJAŁ ANALIZY POLITOLOGICZNEJ W BADANIACH MIGRACYJNYCH

Przedstawiony powyżej (choć pobieżny) przegląd badań migracyjnych, ukazujący wyraźnie obecność analizy politologicznej, wskazuje jednoznacznie na jej spory potencjał, który, w szczególności w polskiej nauce, nie jest do tej pory wystarczająco wykorzystany. Poniżej chciałabym wskazać i omówić kilka postulatów dotyczących rozwoju badań nad migracjami na gruncie polskiej politologii.

POSTULAT I. POSZERZENIE SPEKTRUM TEMATYCZNEGO

Biorąc pod uwagę specyficzny status migracyjny Polski – państwa będącego w procesie transformacji z kraju emigracji w kraj emigracyjno-imigracyjny (zob. Górny *et al.* 2010), wśród wielu tematów, które są zagadnieniami badawczymi nie

⁴ Wniosek ten sformułowany został na podstawie przeglądu treści trzech wybranych polskich czasopism politologicznych: „*Athenum. Polskie Studia Politologiczne*” (Polskie Towarzystwo Politologiczne i UMK Toruń) zeszyty 1997–2011, „*Przeglądu Politologicznego*” (UAM Poznań), zeszyty 1996–2011, oraz „*Studiów Politycznych*” (Instytut Studiów Politycznych PAN i Collegium Civitas) zeszyty 1992–2011.

tylko ważnymi, ale także wyjątkowo ciekawymi i inspirującymi dla polskich politologów, na uwagę zasługują: proces polityzacji migracji, partycypacja polityczna diaspory czy migracje w kontekście geopolitycznym. Wybór tych trzech wątków nie tylko jest subiektywny, ale także w żaden sposób nie wyczerpuje zbioru możliwych tematów badań na styku politologii i badań migracyjnych; co więcej – udowodnia, że zbiór ten jest wprost niewyczerpany.

POLITYZACJA MIGRACJI

Ogólnie mówiąc, mianem polityzacji migracji określa się proces, w którym dane zjawisko społeczne zyskuje miano kwestii politycznej, czyli staje się przedmiotem zarówno uregulowań państwa, jak i szerokiej debaty w sferze politycznej i publicznej. Moment i przebieg polityzacji w danym państwie zależy nie tylko od ilościowego i jakościowego charakteru napływów, ale także od cech systemu politycznego i jego aktorów, jego otoczenia międzynarodowego i uwarunkowań historycznych. Można wskazać określone etapy we wstępnej fazie procesu polityzacji; w wersji modelowej będzie to uznanie podmiotowości imigrantów jako grupy, która później staje się przedmiotem debaty publicznej i politycznej (inicjowana jest ona często pojawieniem się kryzysu ekonomicznego), w konsekwencji zaś imigracja staje się jednym z głównych tematów zainteresowania polityków, programów partii i kampanii wyborczych. Taki proces miał miejsce w państwach Europy Zachodniej i Południowej w latach 80. i 90.. Niejednokrotnie stosunek do imigracji jest jednym z najważniejszych tematów toczących się kampanii przedwyborczych, polaryzujących nie tylko sceną polityczną, ale i społeczeństwo. Ciekawe staje się pytanie o początek tego procesu, o warunki inicjujące, jakie muszą się pojawić, jak również o podobieństwa i różnice procesu polityzacji w krajach imigracji.

Szczególnie ciekawym wątkiem związanym z tematem polityzacji migracji, który można określić jako *stricte* politologiczny, jest związek pomiędzy migracjami a partiami politycznymi. Partie polityczne pozostawały przez długi czas poza zainteresowaniem politologii w kontekście migracji (Hoskin 1991: 41–42). Dopiero stosunkowo niedawno zwrócono na nie uwagę, a także sformułowano i poddano weryfikacji dwie ważne hipotezy: 1) partie polityczne mają określony wpływ na tworzenie polityki migracyjnej (szczególnie na etapie jej konceptualizacji) oraz 2) dyskurs na temat migracji jest czynnikiem mobilizującym system partyjny.

Odkąd partie polityczne wprowadziły wątek migracji do kampanii wyborczej, stał się on jedną z ważniejszych kwestii podnoszonych w wyborach, polaryzującą opinię publiczną, a tym samym cały system partyjny i polityczny. Tak stało się we Francji, Niemczech, Austrii czy Holandii, kiedy stosunek do imigracji i imigrantów oraz wizja polityki migracyjnej stały się jedną z najważniejszych

kwestii obecnych w kampaniach wyborczych począwszy od początku lat 90. Odwołanie się do migracji powoduje ruch całego systemu partyjnego w prawo, w sensie retoryki wyborczej, radykalizacji postulatów, planów zmian w polityce wobec imigracji w kierunku bardziej restrykcyjnej kontroli. Wątek wpływu procesów imigracji stał się silnie obecny w analizach dotyczących prawicowego populizmu i wzrostu popularności radykalnej prawicy w latach 90. (Schain *et al.* 2002), podobnie jak zjawisko antyimigranckiego populizmu oraz jego wpływu na politykę migracyjną, a także na system partyjny i polityczny oraz kampanie wyborcze (Bade 2009).

Analiza przeprowadzona na przykładzie trzech krajów (Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii) na przestrzeni dwunastu lat (1990–2002) potwierdziła założone hipotezy, że 1) kiedy następuje widoczne zainteresowanie opinii publicznej kwestią migracji (przejawia się to np. w ilości tytułów i audycji w mediach), polityka migracyjna zaczyna być bardziej restrykcyjna oraz 2) lewicowe rządy są bardziej skłonne do prowadzenia liberalnej polityki integracyjnej (w stosunku do już mieszkających imigrantów), ale jednocześnie w równym stopniu co partie prawicowe prowadzą restrykcyjną politykę kontroli (admisji i pobytu) (Givens, Luedtke 2005). Według autorów nie można jednak w sposób przekonujący potwierdzić bezpośredniej zależności pomiędzy sytuacją gospodarczą (poziomem PKB, wzrostem bezrobocia) oraz napływem imigrantów a prowadzeniem bardziej restrykcyjnej polityki migracyjnej.

Wątki dotyczące polityzacji migracji wydają się szczególnie interesujące w przypadku krajów, w których – podobnie jak w Polsce – polityka migracyjna, tworzona w zaciszu gabinetów i pozostająca domeną administracji, nie doczekała się jeszcze szerszej debaty politycznej ani tym bardziej publicznej. Imigracja nie jest do tej pory źródłem sporu politycznego, trudno więc oczekiwać, że podmiotem inicjującym polityzację migracji będzie w najbliższej przyszłości partia polityczna, grupa interesu czy imigranci, być może będzie nim sama administracja, co wskazywałoby na wysoce zbiurokratyzowany (inicjowany odgórnie) przebieg procesu polityzacji. W szczególności wątek dyskursu politycznego i publicznego na temat migracji (jego genezy, rozwoju i wpływu na rozwiązania prawne i politykę państwa) w Polsce wydaje się niezwykle interesujący z perspektywy analizy politologicznej. Dyskurs ten powinien zawierać w sobie proces formułowania doktryny migracyjnej, czyli zbioru fundamentalnych zasad, odzwierciedlających interes narodowy w kontekście migracji, definiujących także normatywne podstawy polityki migracyjnej państwa.

PARTYCYPACJA POLITYCZNA DIASPORY

Biorąc pod uwagę ilościową i jakościową charakterystykę emigracji polskiej, jest to naturalny temat badawczy na gruncie analizy politologicznej.

Imigranci, o ile są traktowani jako potencjalni wyborcy, stają się grupą docelową działań partii politycznych, szczególnie na poziomie tych okręgów wyborczych, gdzie ich liczebność jest wysoka. Zabieganie o ich głosy (szczególnie przez partie lewicowe) ma wpływ na konstruowanie kampanii wyborczych. Odnosi się to w mniejszym stopniu do nowych imigrantów, gdyż ci – o ile posiadają uprawnienia wyborcze – zazwyczaj z nich nie korzystają (frekwencja wyborcza wśród imigrantów jest niewielka). Ich wpływ na wyniki wyborów w kraju zamieszkania może być znaczący jedynie w przypadku jednomandatowego systemu wyborczego, kiedy są oni skupieni w określonych okręgach wyborczych oraz faktycznie masowo wezmą udział w wyborach. Za to wspólnoty imigranckie w szerokim znaczeniu (włączając naturalizowanych imigrantów oraz drugie pokolenie) mogą okazać się wpływową grupą wyborców, stając się tym samym celem kampanii wyborczych partii politycznych (Schain 2009).

W analizie mobilizacji wspólnot imigrantów wykorzystuje się model struktury możliwości politycznych (*political opportunity structure*, POS). Model ten okazał się użyteczny w wyjaśnieniu procesu, podczas którego grupy próbują uzyskać wpływ na system polityczny i udział we władzy, stąd jest on obecnie jednym z modeli najczęściej stosowanych w analizach ruchów społecznych (Opp 2009). Na treść struktury możliwości politycznych składają się te elementy politycznej i społecznej rzeczywistości, które mają największy wpływ na mobilizację danej grupy do działania politycznego; jest ona w bezpośredni sposób uzależniona od takich czynników, jak sposób organizacji i stopień otwartości systemu politycznego, system instytucjonalny, charakter i poziom kultury politycznej danej wspólnoty, zdolność państwa do działań represyjnych i inne. Struktura możliwości politycznych, na którą składają się nie tylko formalno-prawne elementy, ale także nieformalne zachowania oraz kontekst społeczno-kulturowy, otwiera drogę do politycznego działania danej grupy lub ją skutecznie blokuje.

Wielość i różnorodność elementów, które przez wielu autorów są wskazywane jako tworzące zawartość struktury możliwości politycznych (kultura, instytucje, struktura społeczna, system decyzyjny i inne) jest wskazywana jako słabość tego podejścia. Jak zauważają W. Gamson i D. Meyer (1996) model używany, by wyjaśnić tak wiele, może w konsekwencji nie wyjaśnić nic; apelują więc oni o rozważną konkretyzację treści struktury możliwości politycznych. Pomimo tego, że model struktury możliwości politycznych skupia się na pytaniu, jak zachodzi proces mobilizacji, a nie dlaczego on zachodzi, ma walor eksplanacyjny i predyktywny w analizie kolektywnej partycypacji imigrantów oraz imigranckich organizacji w procesach politycznych.

Model ten okazał się użyteczny w badaniach aktywności politycznej i publicznej wspólnot imigranckich. W projekcie badawczym dotyczącym mobilizacji wspólnot imigranckich, jak również mobilizacji wokół tematu migracji (R. Koopmans *et al.* 2005), który objął pięć krajów europejskich, wykorzystany

został model struktury możliwości politycznych pogłębiony o analizę formułowania roszczeń/żądań politycznych w sferze publicznej (*policy claiming making*), na nią składała się m.in. analiza dyskursu poprzez zawartość prasy, treści organizowanych wydarzeń, jak konferencje prasowe czy akcje protestacyjne. Głównym założeniem badania było, że każde kolektywne działanie grupy społecznej jest częścią większego procesu kształtowanego przez możliwości i ograniczenia środowiska politycznego (Koopmans *et al.* 2005: 16). Wyniki analizy podważają tradycyjne założenia; powszechnie uważa się, że w przypadku wspólnot imigranckich charakter struktury społeczno-kulturowej społeczeństwa przyjmującego oraz cechy samej wspólnoty imigranckiej i państwa pochodzenia determinują zaistnienie i przebieg procesu mobilizacji imigrantów. Analiza R. Koopmansa i innych wskazuje, że ten obraz jest bardziej zróżnicowany: wzorce mobilizacji różnych grup etnicznych w tym samym kraju mogą być podobne, ale te same grupy mogą zachowywać się inaczej w różnych krajach osiedlenia, tak więc znaczenie wpływu kultury politycznej kraju pochodzenia nie jest najistotniejsze. Według autorów nie można także przekonująco udowodnić, że istnieje bezpośredni związek pomiędzy aktywnością radykalnej prawicy a poziomem napływu imigrantów czy zmiennymi społeczno-ekonomicznymi.

Uczestnictwo Polaków mieszkających za granicą w życiu politycznym i publicznym kraju zamieszkania jest tematem, który zdecydowanie zasługuje na głębszą analizę. Co prawda, jak zostało to już zauważone, istnieje literatura na temat stowarzyszeń polonijnych i ich roli, szczególnie jako opozycji w okresie PRL, ale stowarzyszenia te potraktowane są raczej z perspektywy historycznej, jako część życia określonej grupy, jaką jest Polonia. Brak jest zdecydowanie pogłębionej perspektywy politologicznej, dzięki której uwaga skupiłaby się na współczesnej diasporze polskiej i jej instytucjonalnej reprezentacji jako podmiocie politycznym, aktywnym aktorze systemu politycznego, tak że przedmiotem analizy i oceny byłyby działania, a przede wszystkim realny wpływ diaspory na rzeczywistość polityczną zarówno Polski, jak i państw docelowych.

MIGRACJE A GEOPOLITYKA

Biorąc także pod uwagę bezpośredni i silny związek między politologią a stosunkami międzynarodowymi oraz bogaty materiał empiryczny związany z relacjami międzypaństwowymi i pozycją geopolityczną Polski na wschodnim pograniczu UE, analiza wpływu migracji na kształtujące się zależności między państwami i regionami tworzy dla politologii polskiej znakomity obszar badawczy. Główne tematy z nim związane dotyczą zmieniającej się roli granic, relacji międzypaństwowych i regionalnych (między krajami wysyłającymi i docelowymi, w obrębie danego regionu oraz pomiędzy danymi regionami, np. pomiędzy UE a jej sąsiadami), a także globalnego podejścia do polityki i globalnego systemu zarządzania migracjami.

To państwa i ich granice, na co zwrócił uwagę m.in. A. Zolberg (1989), sprawiają, że migracje są w ogóle zauważalne. Rola granicy w procesie migracji nie kończy się na zasadach wkraczania na terytorium danego państwa, jej rozumienie i znaczenie jest o wiele szersze: wyznacza ona zasięg i dostęp do wspólnoty politycznej, kulturowej, jak również systemu zabezpieczenia społecznego (*welfare*) (Boeri *et al.* 2002; Bommies, Geddes 2000). Inny aspekt tego wymiaru związany jest ze zmianą samego charakteru migracji w kontekście powstania europejskiego reżimu migracyjnego, którego konsekwencją jest nie tylko rozróżnienie na mobilność pracowników wewnątrz UE i napływy migracyjne z krajów trzecich czy niezwykle interesujący proces europeizacji narodowej polityki migracyjnej (poprzez dostosowanie prawodawstwa narodowego do prawa wspólnotowego), ale także – a nawet przede wszystkim – zmiana roli granic państw narodowych w każdym wspomnianym wcześniej aspekcie: terytorialnym, politycznym, prawnym czy społecznym (Boswell, Geddes 2011). Odzwierciedla ona dynamiczną przemianę państwa narodowego zarówno w koncepcyjnym, jak i w każdym praktycznym wymiarze tego zjawiska.

Wymiar geopolityczny migracji wiąże się także bezpośrednio ze zmianą w relacjach międzypaństwowych i ich instytucjonalizacji, co jest szczególnie widoczne w kontekście europejskim (Geddes 2005). Stosunki sąsiedzkie i polityka zagraniczna zmieniły wymiar: z krajowego na regionalny, o czym świadczy rozwój takich instrumentów w ramach UE, jak „Globalna polityka śródziemnomorska” czy Partnerstwo Wschodnie, oraz na ogólnoswiatowy (rosnąca rola organizacji międzynarodowych w zarządzaniu migracjami, w szczególności agend ONZ).

W polityce zewnętrznej UE obecny jest silnie wątek migracji, z racji silnej presji migracyjnej ze strony obywateli państw trzecich takich regionów, jak Afryka, Bliski Wschód czy byłe kraje ZSRR. Analiza migracji w kontekście geopolitycznym jest także szczególnie ważna w kontekście pozycji Polski jako kraju wschodniego pogranicza UE, państwa tranzytowego dla przepływów ze wschodu do krajów UE, jak i zasadniczej dla polskiej polityki zagranicznej kwestii relacji sąsiedzkich, w tym przede wszystkim z Ukrainą jako najważniejszym krajem – źródłem migracji do naszego kraju. W związku z powyższym, dla politologów interesującym polem analizy będą z pewnością zależności między krajem wysyłającym a przyjmującym w kontekście stosunków międzypaństwowych, interesu narodowego oraz układów prawno-instytucjonalnych. Przykładem ilustrującym te wielowymiarowe zależności jest wspomniana już inicjatywa Partnerstwa Wschodniego, której Polska jest inicjatorem i której stara się być aktywnym podmiotem. Jej cele bezpośrednio nawiązują do procesów migracyjnych i polityki migracyjnej jako obszaru wymagającego współpracy i wypracowania wspólnych rozwiązań, szczególnie w kontekście rozwiązań wizowych. Nakładające się na siebie z jednej strony relacje sąsiedzkie, z drugiej powiązania na linii kraj wysyłający – kraj przyjmujący, jak ma to miejsce w przypadku stosunków polsko-ukraińskich, mają

oczywiście szerszy polityczny wymiar: relacji gospodarczych, społecznych, kulturalnych, funkcjonowania pogranicza (i instytucji MPG – małego ruchu granicznego) czy polityki rozwojowej. Wszystkie te tematy wymagają rzetelnych badań z wykorzystaniem analizy politologicznej.

Inicjatywa Partnerstwa Wschodniego to też dowód na to, że proces zarządzania nie tylko granicami, ale także migracjami przechodzi spod nadzoru państwa pod nadzór ponadnarodowych instytucji. Wskazywany już proces europeizacji polityki migracyjnej jest jednym z przykładów, że taki proces ma miejsce, innym zaś jest rozwój globalnego podejścia do zarządzania procesami migracyjnymi (*global migration approach*). Temat ten od publikacji B. Gosha (2000), w której tytule znalazło się pytanie o możliwości stworzenia ponadpaństwowego systemu zarządzania migracjami (*Managing Migration: Time for a New International Regime?*), rozwinął się na tyle dynamicznie, że dekadę później wątpliwości dotyczą nie aktu jego powstania, ale jego cech i efektywności (Betts 2011). Globalne podejście do migracji (*global migration approach*) zyskało status oficjalnej strategii promowanej przez UE czy ONZ. Trend ten – postrzegania migracji w perspektywie stosunków międzypaństwowych, regionalnych, a nawet w perspektywie globalnej – tworzy z punktu widzenia politologii szerokie pole do analiz dla badaczy zainteresowanych nie tylko związkami między migracjami a stosunkami międzynarodowymi, ale także instytucjami, relacjami władzy i wpływu oraz systemami politycznymi.

POSTULAT II. ŚWIADOME PODEJŚCIE INTERDYSCYPLINARNE

Wielu autorów głosi potrzebę rozwoju interdyscyplinarności w nauce, w szczególności zaś postulat ten dotyczy takich obszarów jak badania migracyjne, charakteryzujących się wielką dynamiką i złożonością (Bommes, Morawska 2005; Brettell, Hollifield 2000). Podejście zawężone do jednej dyscypliny naukowej nie ma szans wyjaśnić w pełni i przekonujący sposób takich procesów jak migracje, wymaga to dialogu i wzajemnej inspiracji pomiędzy różnymi dyscyplinami. Świadome interdyscyplinarne podejście oznaczać powinno nie tylko bezkrytyczne i bezwarunkowe zapożyczanie teorii, koncepcji i metod charakterystycznych dla innych dyscyplin naukowych, ale także czerpanie z ich osiągnięć dla twórczego rozwoju własnej metody.

Specjalny numer branżowego pisma *Journal of Ethnic and Migration Studies* (2008, vol. 34/4) poświęcony został interdyscyplinarności w badaniach migracji, ze szczególnym uwzględnieniem wzajemnych związków między ekonomią polityczną, politologią i socjologią. Dyscypliny te na gruncie badań migracji przenikają się coraz silniej i korzystają ze swojego dorobku i charakterystycznego podejścia. Jest to naturalny proces, a tak jak migracje są w relacji równocześnie ze strukturami państwa, gospodarki (ryнку pracy) i społeczeństwa, tak też ich anali-

za musi uwzględniać bardzo rozległą płaszczyznę wzajemnych wpływów poprzez inkorporację podejść rozwiniętych na pograniczach poszczególnych dyscyplin.

Szczególnie niedocenione są możliwości, jakie daje uwzględnienie analizy politologicznej przez ekonomistów, a także osiągnięć ekonomii przez politologów w badaniach migracji. Podczas gdy pierwsi nie uwzględniają w wystarczającym stopniu wpływu polityki i instytucji państwa, drudzy nie integrują w swoich badaniach w sposób systematyczny ekonomicznych koncepcji (Cornelius, Rosenbaum 2005). G. P. Freeman i A. E. Kessler (2008: 656) podkreślają, że obie dyscypliny mogą się wzajemnie doskonale uzupełniać. Ekonomia rozwinęła złożone i bardzo obiecujące teorie, koncepcje i empiryczne metody, które powinno się wykorzystać przy analizie polityki migracyjnej (oparte na teorii racjonalnego wyboru czy preferencji), politologia wyspecjalizowała się zaś w analizie instytucji i procesów, jakie nadają kształt i kierunek ekonomicznym i pozaekonomicznym preferencjom, przekształcając je w polityczne decyzje i działania. Konkludując, wspomniani autorzy zauważają, że podejście ekonomiczne w badaniach migracji pozbawione politycznych wymiarów, jak również analizy politologiczne, które pomijają rolę systemu ekonomicznego, ryzykują tym, że okażą się naiwne i niekompletne (Freeman, Kessler 2008: 656). Postulują za to, by w badaniach migracji systematycznie integrować koncepcje wywodzące się z obu dyscyplin, wykorzystać i twórczo połączyć podejścia zorientowane na państwo, instytucje i grupy interesu z ekonomicznymi modelami, których źródłem są teorie rynku pracy, międzynarodowego handlu i finansów publicznych, i omawiają szerzej w swoim artykule możliwości, jakie niesie ze sobą takie interdyscyplinarne podejście.

Jednak, jak zauważają Boswell i Mueser (2008: 527), *„luka pomiędzy sformalizowanymi idealnymi modelami ekonomistów a podejściem do migracji adoptowanym przez innych przedstawicieli nauk społecznych może równie dobrze pozostać albo nawet ulec pogłębieniu. Ekonomiści pozostaną bez wątplenia pewni tego, że ich podejście jest dominujące”*. Z pewnością, by potencjał interdyscyplinarności mógł być wykorzystany, wymagana jest otwartość badawcza, ciekawość i gotowość do poszukiwań „nowego”.

ZAKOŃCZENIE

Politologia jest nadal dyscypliną będącą w nieustannym rozwoju, w którym zauważyć można swoistą antynomię: z jednej strony dąży ona w kierunku samodzielnej, odrębnej dyscypliny, z drugiej zaś poddaje się silnie wpływom innych dyscyplin (Chodubski 2006: 25). Emancypacja z roli ograniczonej do dyscypliny pomocniczej w kierunku samodzielnej i odrębnej dziedziny nauki, jaka miała miejsce w przypadku politologii, powinna także nastąpić na gruncie badań migracyjnych. Warunkiem jest aktywność samych politologów, konieczność rozsze-

rzenia refleksji teoretycznej o konteksty metodologiczne, a przede wszystkim potrzeba podniesienia metodologicznej świadomości i odpowiedzialności badaczy. Postulując kierunki jej rozwoju, należy wskazać przede wszystkim na potrzebę wniesienia do badań nad migracjami konceptualnego i teoretycznego aparatu, by politologia na równi uczestniczyła w ich rozwoju, który na tak długo pozostawiony był wpływowi siostrzanych dyscyplin – ekonomii czy socjologii. Wyzwaniem dla politologów jest „udowodnienie, że państwo i polityka ma znaczenie i rozwijając teorię międzynarodowych migracji, które uwzględnią polityczne zmienne” (Hollifield 2000:173).

Wśród przedstawionych powyżej licznych i ciekawych prób wypracowania holistycznej teorii polityki migracyjnej nie można jednak wskazać na taką, która przeszłaby zwycięsko przez test empirii (sprawdzalności). Widoczna jest słabość teoretycznej analizy, skupienie się na powierzchownym opisie sporządzanym na podstawie źródeł wtórnych oraz brak pogłębionej interpretacji. Zadanie w postaci wyjaśnienia i przewidywania roli państwa w przebiegu procesów migracyjnych, dynamiki polityki migracyjnej, warunków inkluzji politycznej imigrantów w różnych wspólnotach państwowych oraz roli migracji w stosunkach międzynarodowych jest nadal aktualne dla politologów migracji. Także wezwanie i wyzwanie interdyscyplinarnych badań włączających analizę politologiczną staje się jak najbardziej aktualne i pożądane. Sami politolodzy zaś powinni aktywniej wykorzystywać możliwości, jakie dają dyscypliny pokrewne, szczególnie ekonomia polityczna. Jak zostało to obrazowo ujęte, „polityczna ekonomia w analizie polityki migracyjnej jest żyznym polem, niestety rzadko uprawianym” (Freeman, Kessler 2008:673).

Zestawiając dorobek europejski w zakresie obecności analizy politologicznej w badaniach migracyjnych i migracji jako tematu w politologii, nie ma wątpliwości że istnieje luka, która wymaga uzupełnienia, a w szczególności widoczny jest niewykorzystany potencjał w przypadku polskiej nauki. Zaległości, które należy nadrobić w najbliższej przyszłości, dotyczą przede wszystkim obszaru teoretycznego, koncepcyjnego i analitycznego z użyciem metod i narzędzi wypracowanych w dorobku europejskim i światowym.

Bez wątpienia w najbliższej przyszłości nastąpi dynamiczny rozwój badań nad migracjami prowadzonych przez politologów w Polsce. Po pierwsze, jak zostało to już wcześniej podkreślone, jest w tym względzie wiele do nadrobienia. Po drugie, zauważalny jest wzrost świadomości i zainteresowania badaniami i ich wynikami, zarówno przez ośrodki akademickie, jak i przez kręgi administracyjne, polityczne i media. Należy tym samym zwrócić uwagę na poważne wyzwanie, które ściśle wiąże się z politologicznym podejściem do badań nad migracjami, a które związane jest z praktycznym wykorzystaniem badań i ich wyników. Można postawić tezę, że analiza politologiczna – jak rzadko które podejście w badaniach migracji – łączy w sobie elementy znajdujące się na pograniczu nauki i praktyki, tak że

wnioski z badań mogą być w sposób bezpośredni przełożone na listę rekomendacji politycznych dla osób za politykę migracyjną odpowiedzialnych (abstrahując od jakości i precyzji tychże rekomendacji, jak i od realnych możliwości, a także gotowości do ich implementacji). Dla politologów zajmujących się migracjami gromadzenie danych, ich analiza i formułowanie wniosków, pozwalających na aktywny wpływ na proces konceptualizacji założeń polityki migracyjnej Polski, stają się jednymi z podstawowych zadań i zobowiązań. Wymaga to jednak poważnej i rzetelnej refleksji nad stanem politologii w Polsce w ogóle, w szczególności zaś możliwości analizy politologicznej w badaniach nad migracjami oraz wykorzystania jej potencjału.

BIBLIOGRAFIA

- Anioł W. (1992), *Migracje międzynarodowe a bezpieczeństwo europejskie*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Bade T. (red.), (2009), *Immigration and Integration Policy in Europe. Why Politics – and the Centre Right – Matters*. London, New York: Routledge.
- Baldwin-Edwards M., Schain M. (red.) (1994), *The Politics of Immigration in Western Europe*.
- Bauböck R. (1994), *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*. Aldershot: Edward Elgar.
- Beets A. (2011), *Global Migration Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Betz H. G. (1994), *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St Martin's Press.
- Blondel J. (1981), *The Discipline Of Politics*. London, Boston: Butterworths.
- Boeri T., Hanson G., McCormick B. (red.) (2002), *Immigration Policy and the Welfare System. A Report for the Fondazione Rodolfo De Benedetti*. Oxford: Oxford University Press.
- Bommes M., Geddes A. (2000), *Immigration and Welfare: Challenging the Borders of the Welfare State*. London: Routledge.
- Bommes M., Morawska E. (red.) (2005), *International Migration Research: Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*. Aldershot: Ashgate.
- Borjas G. (1990), *Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the U.S. Economy*. New York: Basic Books.
- Boswell C. (2007a), Migration Control in Europe After 9/11: Explaining the Absence of Securitization, w: *Journal of Common Market Studies*, nr 45/3.
- Boswell C. (2007b), Theorizing Migration Policy: Is There a Third Way? w: *International Migration Review* vol. 41/1.
- Boswell C. (2009), *The Political Uses of Expert Knowledge. Immigration Policy and Social Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boswell C., Geddes A. (2011), *Migration and Mobility in the European Union*. Basingstoke Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Boswell C., Mueser P. R. (2008), Introduction: Economics and Interdisciplinary Approaches in Migration Research, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34/4.
- Brettell C. B., Hollifield J. F. (2000), Migration Theory. Talking across Disciplines, w: Brettell C. B., Hollifield J., *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. New York, London: Routledge.

- Brochmann G., Hammar T. (1999), *Mechanisms of Immigration Control A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Berg Publisher.
- Brubaker R. (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard: Harvard University Press.
- Buttolph-Johnson J., Reynolds H. T., Mycoff J. D. (2010), *Metody badawcze w naukach politycznych*. Warszawa: PWN.
- Carens J.H. (1989), Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States, w: Brubaker R. (red.) *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Lanham.
- Castles S. (1995), How nation-states respond to immigration and ethnic diversity, w: *New Community*, nr 21 (3),
- Castles S. (2004a), The factors that make and unmake migration policies, w: *International Migration Review*, nr 38/3.
- Castles S. (2004b), Why migration policies fail, *Ethnic and Racial Studies*, 27(2): 205227.
- Chodubski A. (1992), Emigracja jako zjawisko polityczne w: *Zeszyty Naukowe – Nauki Polityczne Uniwersytetu Gdańskiego*, nr 11.
- Chodubski A. (2006), O aktualnych tendencjach w badaniach politologicznych, w: Chodubski A., Malinowski M. J., *Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Cornelius W. A., Tsuda T., Martin P. L., Hollifield J. (red.) (2004), *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Cornelius W., Rosenblum M. (2005), Immigration and politics, w: *Annual Review of Political Science*, nr 8.
- Cornelius W. A., Tsuda T. (2004), Controlling Immigration: Limits of Government Intervention, w: Cornelius W. A., Tsuda T., Martin P.L., Hollifield J. (red.) *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Dahl R., Stinebrickner B. (2007), *Współczesna analiza polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Duszczyk M. (2007), Migracje powrotne: doświadczenia innych, w: *Polityka Społeczna*, Warszawa, nr 56.
- Duszczyk M. (2008), Wyzwania polskiej polityki migracyjnej a doświadczenia międzynarodowe, w: Kaczmarczyk P., Okólski M. (red.) *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczenia bezrobocia*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Duszczyk M., Lesińska M., Stefańska R., Szczepański M., Szulecka M. (2010), Polityka migracyjna w Polsce oraz jej wpływ na napływ i osiedlanie się imigrantów, w: Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M.. *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Faist T., Ette A. (2007), *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration: Between Autonomy and the European Union*. Basingstoke Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Florczak A. (2003), *Uchodźcy w Polsce. Między humanitaryzmem a pragmatyzmem*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Freeman G. F. (1995), Modes of Immigration of Politics in Liberal Democratic States, w: *International Migration Review*, nr 29/4.
- Freeman G. F. (1998), The Decline of Sovereignty? Politics and Immigration Restriction in Liberal States, w: Joppke Ch. (red.) *Challenge to the Nation-State*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman G. F. (2001), Client politics or populism? Immigration reform in the United States, w: Guiraudon V., Joppke Ch. (red.) *Controlling a New Migration World*. New York: Routledge

- Freeman G. F. (2002), *Winners and Losers: Politics and the Costs and Benefits of Migration*, w: Messina A. M. (red.), *West European Immigration and Immigrant Policy in the New Century*. Westport, CT: Praeger.
- Freeman G. F. (2005), *Political Science and Comparative Immigration Politics*, w: Bommes M., Morawska E. (red.) *International Migration Research. Contractions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*. Avebury: Ashgate.
- Freeman G. P., Kessler A. E. (2008), *Political Economy and Migration Policy*, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, nr 34/4.
- Friszke A. (1999), *Życie polityczne emigracji*. Warszawa: Biblioteka Więzi.
- Gamson W., Meyer D. (1996), *Framing Political Opportunity*, w: McAdam D., MacCarthy J. D., Zald M. N. (red.) *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garapich M. (2009), *Migracje, społeczeństwo obywatelskie i władza. Uwarunkowania stowarzyszeniowości etnicznej i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego wśród polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, w: Duszczyk M., Lesińska M. (red.) *Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. Publikacja z okazji 15-lecia Ośrodka Badań nad Migracjami UW*. Warszawa.
- Geddes A. (2003), *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Geddes A. (2005), *Europe's Border Relationships and International Migration Relations*, w: *Journal of Common Market Studies*, nr 43/4.
- Givens T., Luedtke A. (2005), *European immigration policies in comparative perspective: issue salience, partisanship and immigrant rights*, w: *Comparative European Politics*, nr 3/1.
- Głabicka K., Okólski M., Stola D. (1998), *Polityka migracyjna Polski*, w: *CMR Working Papers*, nr 18, Warszawa.
- Gosh B. (red.) (2000), *Managing Migration: Time for a New International Regime?*. Oxford: Oxford University Press.
- Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M. (red.) (2010), *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Górny A., Grzymała-Kazłowska A., Koryś P., Weinar A. (2007), *Selective tolerance? Regulations and practice regarding multiple citizenship in Poland*, w: Faist T. (red.) *Dual Citizenship in Europe. From Nationhood to Societal Integration*. Avebury: Ashgate.
- Górny A., Kaczmarczyk P. (2003), *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych* w: *CMR Working Papers*, nr 49, Warszawa.
- Górny A., Pudziańska D. (2009), *Same letter, new spirit: nationality regulations and their implementation in Poland*, w: Bauböck R., Perchinig B., Sievers W. (red.) *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Grabowska-Lusińska I., Żylicz A. (red.) (2008), *Czy polska gospodarka potrzebuje cudzoziemców?* Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Guigni M., Passy F. (2006), *Influencing Migration Policy from Outside: The Impact of Migrant, Extreme-Right, and Solidarity Movements*, w: Guigni M., Passy F. (red.) *Dialogues on Migration Policy*, Lanham: Lexington Books.
- Guild E. (2009), *Security and Migration in the 21st Century*. Cambridge: Polity Press.
- Guild E., van Selm J. (red.) (2005), *International Migration and Security*. Routledge, London, 2005.
- Guiraudon V. (2001a), *European Courts and Foreigners' Rights: A Comparative Study of Norms Diffusion*, w: *International Migration Review*, nr 34:4.

- Guiraudon V. (2001b), De-nationalizing control: analyzing state responses to constraints on migration control, w: Guiraudon V., Joppke Ch. (red.) *Controlling a New Migration World*. London, New York: Routledge.
- Hammar T. (1985), *European Immigration Policy: A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammar T. (1990), *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- Hansen R. (2000), *Citizenship and Immigration in Postwar Britain: The Institutional Foundations of a Multicultural Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Haus L. (2002), *Unions, Immigration, and Internationalization : New Challenges and Changing Coalitions in the United States and France*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hollifield J. F. (1992), *Immigrants, Markets and States. The Political Economy in post-war Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hollifield J. F. (2000), The Politics of International Migration. How Can We “Bring the State back In”?, w: Brettell C. B., Hollifield J., *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. New York, London: Routledge.
- Hollifield J.F. (2004), The Emerging Migration State, w: *International Migration Review*, nr 28(3).
- Hoskin M. (1991), *New Immigrants and Democratic Society. Minority Integration in Western Democracies*. New York: Praeger.
- Howard M. M. (2009), *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hut P. (2002), *Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1992–2000*. Warszawa: Aspra-Jr.
- Huysmans J. (2006), *The Politics of Insecurity. Fear, migration and asylum in the EU*. London, New York: Routledge.
- Iglicka K. (1998), Are They Fellow Countrymen or Not? The Migration of Ethnic Poles from Kazakhstan to Poland, w: *International Migration Review*, nr 32 /4.
- Iglicka K., Olszewska O., Stachurski A., Żurawska J. (2005), Dylematy polityki migracyjnej Polski, *CMR Working Papers*, nr 58. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Jacobson D. (1997), *Rights across borders. Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Joppke Ch. (2001), The legal domestic sources of immigrant rights, w: *Comparative Political Studies*, nr 34/4.
- Joppke Ch. (red.) (1998), *Challenge to the Nation-State. Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaczmarczyk P., Okólski M. (red.) (2008), *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Kępińska E., Stola D. (2004), Migration Policy and Politics in Poland, w: Górny A., Ruspini P. (red.) *Migration in the New Europe: East-West revisited*, Houndmills-Basingstoke-Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kicinger A. (2005a), Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej, w: *CEFMR Working Paper*, nr 4.
- Kicinger A. (2005b), Between Polish interests and the EU influence – Polish migration policy development 1989–2004, w: *CEFMR Working Paper*, nr 9.
- Kicinger A. (2010), Poland Return and regularisation procedures as possible responses to the phenomenon of irregular migration, w: *Policies on irregular migrants, vol. III – France, Portugal, Poland*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Kicinger A., Weinart A., Górny A. (2007), Advanced Yet Uneven. The Europeanisation of Polish Immigration Policy, w: Faist T., Ete A., Baumann M. (red.) *The Europeanization of National Immigration Policies*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Kicinger A., Kloc-Nowak W. (2008), Combating the illegal employment of foreigners in the Enlarged European Union: Polish Country Report, w: Kupiszewski M., Mattila H. (red.) *Addressing the Irregular Employment of Immigrants in the European Union*, Budapest: IOM.
- Kicinger A., Koryś I. (2010), A new field to be conquered and managed: migration policy-making in Poland after 1989, w: Zincone G., Penninx R., Borkert M. (red.) *Migratory Policy-Making in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kicinger A., Weinar A. (red.) (2007), State of the Art of the Migration Research in Poland, w: *CMR Working Papers*, nr 26/(84), Warszawa.
- Kicinger A. (2009), Beyond the Focus on Europeanisation: Polish Migration Policy 1989–2004, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 35/ 1.
- Koopmans R., Statham P., Giugni M., Passy F. (2005), *Contested Citizenship* Immigration and Cultural Diversity in Europe. Minnesota: Minnesota University Press.
- Kropek J. (2004), Miejsce migracji międzynarodowych w naukach o polityce. Metodologiczne i teoretyczne koncepcje rozwoju badań, w: *Atheneum. Polskie Studia Politologiczne*, nr 13.
- Lahav G. (2004), *Immigration and Politics in the New Europe. Reinventing Borders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lahav G., Guiraudon V. (2006), Actors and venues in immigration control: closing the gap between political demands and policy outcomes, w: *West European Politics*, 29 (2).
- Layton-Henry Z. (1989), *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. London: Sage Publications.
- Lesińska M. (2007), Imigranci jako grupa wykluczona w perspektywie polityki państwa przyjmującego, w: P. Matusz-Protasiewicz, E. Stadtmüller (red.) *Europa – ziemia obiecana? Doświadczenia krajów europejskich w integracji imigrantów*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lesińska M. (2010a), Polityka migracyjna jako przedmiot analizy – uwagi wstępne, w: Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M. (red.) *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lesińska M. (2010b), Wnioski, w: Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M. (red.) *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lesińska M. (red.) (2010c), Polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli. Teoria i praktyka, w: *CMR Working Papers*, nr 44/(102), Warszawa.
- Lesińska M., Stefańska R., Szulecka M. (2010), Podsumowanie z perspektywy polityki migracyjnej, w: Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M. (red.) *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lewandowski K., Szonert M. (1997), *Polityka wobec cudzoziemców w Polsce po 1989 r.* Warszawa: MSWiA.
- Łodziński S. (1999), „Obcy krajowcy”. Perspektywy polityki wobec imigrantów w Polsce, w: Łodziński S., Milewski J. J. (red.) *Do stołu dla zamożnych. Ruchy migracyjne w Afryce oraz ich znaczenie dla Polski*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW.
- Łukowski W. (2009), O zastosowaniu podejścia jakościowego do badań nad polityką i politycznością, w: Błuszkowski J., Zalesny J., *Rozumienia polityki*. Studia Politologiczne, nr 14.
- Madera A. (2006), Parlamentarna próba uchwalenia Karty Polaka (19972001), w: Alberska M., Juchnowski R. (red.) *Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Markowski R. (2000), O wybranych trendach w naukach politycznych, w: *Studia Polityczne*, nr 11.
- Massey D. (1999), International Migration at the Dawn of the Twenty First Century: the Role of the State, w: *Population and Development Review*, nr 25/2.

- Meyers E. (2000), Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis, w: *International Migration Review*, vol. 34/4.
- Meyers E. (2002), The causes of convergence in Western immigration control, w: *Review of International Studies*, vol. 28/1.
- Meyers E. (2004), *International Immigration Policy: A Theoretical and Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Miller M. (1981), *Foreign Workers in Western Europe: An Emerging Political Force*. New York.
- Money J. (1999), *Fences and Neighbors: The Political Geography of Immigration Control*. Ithaca: Cornell University Press.
- Morton R. (1999), *Methods and Models. A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okólski M. (1994), Emerging migration policies in Poland, w: *Migration and Development. New partnerships for co-operation*. Paris: OECD.
- Oleksiewicz I., (2006), *Uchodźcy w Unii Europejskiej. Aspekty prawne i polityczne*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Opp K. D. (2009), *Theories of political protest and social movements: a multidisciplinary introduction, critique and synthesis*. London, New York: Routledge.
- Portes A. (1997), Immigration Theory for a New century, w: *International Migration Review* 31/4.
- Raport w sprawie polityki migracyjnej państwa (2004), Warszawa: IPiSS. www.ipiss.com.pl (dostęp 4.01.2011)
- Read M., Marsh D. (2006), Łączenie metod ilościowych z jakościowymi, w: Marsh D., Stoker G. (red.) *Teorie i metody w naukach politycznych*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rudolph Ch. (2003), Globalization and Security: Migration and Evolving Conceptions of Security in Statecraft and Scholarship, w: *Security Studies*, nr 13/1.
- Rudolph Ch. (2006), *National Security and Immigration Policy Development in the United States and Western Europe Since 1945*. Stanford University Press.
- Sassen S. (1996), *Losing control: sovereignty in an age of globalization*. New York: Columbia University Press.
- Sassen S. (1998), The *de facto* transnationalizing of immigration policy, w: Joppke C. (red.) *Challenges to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Schain M. (2009), Commentary: Why political parties matter, w: T. Bale (red.) *Immigration and Integration Policy in Europe. Why Politics and the Centre-Right – Matter*. London, New York: Routledge.
- Schain M., Zolberg A., Hossay P. (red.) (2002), *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Basingstoke Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Schuck P. H. (2000), Law and the Study of Migration, w: Brettell C. B., Hollifield J. F., *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. London, New York: Routledge.
- Sciortino G. (2000), Toward a political sociology of entry policies: conceptual problems and theoretical proposals, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26/2.
- Shaw J. (2007), *The Transformation of Citizenship in the European Union: Electoral Rights and the Restructuring of Political Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soysal Y. (1994), *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: Chicago University Press.
- Stoła D. (2010), *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*. Warszawa: IPN i ISP PAN.
- Szczepeński M. (2010), Polityka dostępu do polskiego rynku pracy, w: Górny A., I. Grabowska-Lusińska, Lesińska M., Okólski M. (red.) *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Szczepański M. (2011), Polityka rządu polskiego wobec najnowszych migracji powrotnych, w: *Przegląd Polsko-Polonijny*, nr 1/2011.
- Thranhardt D. (red.) (1992), *Europe – A New Immigration Continent. Policies and Politics in Comparative Perspective*. Munster, Hamburg: Lit Verlag.
- Triadafilopoulos T., Zaslove A. (2006), Influencing Migration Policy from Inside: Political Parties, w: Guigni M., Passy F. (red.) *Dialogues on Migration Policy*, Lanham: Lexington Books.
- van der Leun J. (2003), *Looking for Loopholes. Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- van Munster R. (2009), *Securitizing immigration. The Politics of Risk in the EU*. Basingstoke Hampshire: Palgrave Macmillan.
- von Beyme K. (2007), *Współczesne teorie polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Watts J. (2001), *Immigration Policy and the Challenge of Globalization: Unions and Employers in Unlikely Alliance*. Ithaca: Cornell University Press.
- Weinar A. (2006), *Europeizacja polskiej polityki wobec cudzoziemców 1990–2003*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Weiner M. (1995), *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*. New York: HarperCollins.
- Weiner M. (red.) (1993), *Migration and Security*. Boulder: Westview Press.
- Weiner M., Russell S. (red.) (2001), *Demography and National Security*. New York: Berghahn.
- Zolberg A. (1981), International Migrations in Political Perspective, w: Kritz M. M., Keely Ch. B., Tomasi S. M. (red.) *Global Trends in Migration. Theory and Research on International Population Movements*, New York: The Center of Migration Studies.
- Zolberg A. (1989), The Next Waves: Migration Theory for a Changing World, w: *International Migration Review*, nr 23/3.
- Zolberg A. (1999), Matters of state: theorizing immigration policy, w: C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind, J. (red.) *Handbook of International Migration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Zolberg A. (2006), *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America*. Harvard: Harvard University Press.

